חוברת ד'

קול יוצאי קרמניץ

בישראל ובתפוצות

תל-אביב, ערב חנוכה תשכ"ט

15 בדצמבר 1968

תוכן העניינים

עמוד מס'

עם החוברת הרביעית - המערכת.		1
בגיא ההריגה ובבית העלמין הישן	- ישראל מאנדל, י. ווקמן	3
כינוס בין-ארצי של יוצאי קרמניץ (הצעה)	- ועד הארגון	5
עם הגרמנים בקרמניץ לאחר ההשמדה (ספורה של גב' נינה וולצ'ר-דנציג)	- מנוס גולדנברג	6
מאיר הר-ציון (מתוך הסדרה "בניהם של אנשי קרמניץ במערכות ישראל")	- א. ארגמן וי. רוכל	9
תפוחי האדמה של הגראף טרנבסקי והארגזים של ר' הרש-מנדל רוכל	- בנימין ברשפ, ניו-יורק	13
סקירת ספרים: תעודה בישראל	- י. רוכל	14
הלכו לעולמם: דני וייצמן; נחום ווישניער; נכדתם של מרים ונחמן דסר, ניו-יורק; יוסף טאפט; הדסה פרידמן	- מ.ג.	16
פסיפס: האם היתה התקוממות בגיטו קרמניץ ומי שרף את הגיטו? האזכרה השנתית; בלה ברנשטיין-קודלאס; בתו של שוניה ריש בידים נאמנות באדה"ב; Literaria Judaica-Hebraica מסיבת חנוכה תשכ"ט; תיקון טעות - י.ר.		20

* *

בעריכת החוברת לקחו חלק: מנוס גולדנברג, יצחק רוכל, מרדכי אות-יקר אברהם ארגמן, יהושע גולברג, שמואל טיטלמן.

עיצוב גראפי - א. ארגמן

תרגומים ליידיש: רחל נדיר - אוטיקר ושמואל טיטלמן

ההגהה ביידיש: חנה גולדנברג

* *

מחיר החוברת - 2.- ל"י. החברים מתבקשים להעביר את התשלום עם קבלת החוברת

* *

כתובת המערכת: ארגון יוצאי קרמניץ, רח' זכרון יעקב 8, תל-אביב.

* *

עם החוברת מספר 4

מעודדים ע"י התגובות החמות המגיעות אלינו מעברים, מאנשי קרמניץ בחו"ל ובארץ, מגישים אנו בזאת לקראת חנוכה תשכ"ט חוברת נוספת, הרביעית במספר. יצויין שהתגובות מחו"ל הן הפעם לא רק תגובות רגשיות, אלא גם התוויית דרך לחוברות הבאות, כגון: מה הם המדורים שיש להוסיף, מה הוא החומר הרצוי, וכדומה. מורגש הדבר שהכותבים רואים עצמם מכאן ואילך שותפים למפעל זה ומתכוונים להשפיע עליו ולהעלות את רמתו. ואכן זו היתה מלכתחילה כוונתו של עלון זה, לשמש בטוי ליוצאי קרמניץ בארץ ובתפוצות. מקווים אנו שבמרוצת הזמן יצטרפו אחדים מאנשי קרמניץ שבחו"ל גם למערכת הפעילה.

והרי קטעים אחדים ממכתביהם של קוראים:

כותב לנו דוד רפופורט מניו-יורק, סופר ועתונאי, המוציא רבעון ביידיש, ומשמש כעת מזכיר ארגון יוצאי קרמניץ בניו-יורק, וביקר בארץ לפני חדשים אחדים:

"תודתי על חוברת מספר 3 המצטיינת בתכנה העשיר. היתה לי נחת-רוח לקרא את מאמרו הלבבי של מנדל מוזס ז"ל, העורך הראשי של איס"א לשעבר, על קרמניץ ויהודיה. מסתבר שלא רק אנחנו, יוצאי קרמניץ, רגישים כל כך לגביה, אלא גם עתונאי עתיר-נסיון כמנדל מוזס, שראה בחייו הרבה ערים ועיירות, יוצא ב"אז ישיר" כזה על קרמניץ ויהודיה, בשיר תהילה שהוא ממש פנינה ספרותית. רשימתו של פאק מעלה בזכרוננו את הפדגוג המחונן והאידיאליסט גולדפארב. החוברת בכללה מעוררת אצלי ים של זכרונות ורגשות...

את ׳קול יוצאי קרמניץ׳ צריך להפוך לכתב עת קבוע, שיתבסס על מינויים קבועים בארץ ובחו"ל, ושיופיע ארבע פעמים בשנה, לכל חג ומועד. בכל חוברת צריך לתת גם שיר, מפרי עטם של משוררים מבני עירנו, וישנם בינינו כאלה (נזכיר רק את ימימה אבידר, הדסה רובין, הלנה וינברג, ואף הח"מ). יש לחתור לכך שיהיו לעלון זה אלף חותמים קבועים, שישלמו דמי חתימה לשנה מראש. אז תוכלו להוציאו בדפוס, שיהיה יותר נוח לקריאה. כן יש לתת במדור מיוחד סקירות-ספרים, מאלה המצויים בספריית ריב"ל, בכל חוברת סקירות קצרות על 10 ספרים. זה יקרב את הקורא לספריה זו. ועוד: כל רשימה הניתנת בחוברה ואפילו הקצרה ביותר, צריכה לשאת את שם המחבר, אין להתבייש ואין להצניע את שם וכותב.

יש לחשוב גם על תוספת באנגלית ובספרדית, בשביל הדור הצעיר שאיננו שומע עברית ולא אידיש, ואשר גם אותו חשוב לקרב ל'זכר קרמניץ' ".

והרי קטעים ממכתבו של ידידנו מבואנוס-איירס מרדכי כץ , הידוע היטב לקוראינו:

"חוברת מספר 3 חדורה אף היא רגשות לבביים של אחים, דברים היוצאים מן הלב. 'קול יוצאי קרמניץ' צריך להישמע בכל אתר ואתר, מקום שם יושב אפילו קרמניצאי אחד. הרשימות על ד"ר זאב חסיד בקליפורניה ועל ד"ר מארק כץ בניו-יורק ממלאות לבנו גאוה. בכאב, אבל גם בסיפוק, קוראים אנו את מאמרו של מנדיל מוזס ואת זה של יוסף ברגמן מ"סאוויעטישע היימלאנד" על עירנו ועל אחינו שם. ועוד: אנו זוכרים ומזכירים את עברנו המשותף בעיר קרמניץ, אך פנינו מופנות לעתיד. והנה בניכם ונכדיכם הם בין אלה העומדים על משמר הגבולות של מדינת ישראל, והיה זה חשוב בשבילנו מאד לו יכולתם לתת ב-'ק.י.ק.' מדי פעם רשימה על אחד מצאצאי בני עירנו המשרתים בתפקידים שונים בצה"ל. ישמעו אנשי קרמניץ שבתפוצות על בנו או נכדו של פלוני, קצין בצה"ל, טייס או צנחן, ויהיה זה בשבילם כאילו היו בניהם".

כפי שייווכח הקורא קבלנו המלצות אלו לתשומת לבנו וכבר בחוברת זו ימצא כמה רשימות שניתנו בעקבות ההמלצות דלעיל.

אנו מפנים תשומת לבו של הקורא להצעה על כינוס בין ארצי של יוצאי קרמניץ. מי יתן ורעיון זה ימצא הד ראוי ונזכה להגשמתו בקרוב.

ה מ ע ר כ ת .

בגיא-ההריגה ובבית-העלמין הישן

(מכתב מקרמניץ)

שומר הקברים הנאמן, ישראל מאנדל, במכתבו מיום 10.9.68 על שם מר ווקמן בארצות-הברית, מספר על הנעשה בגיא-ההריגה וגם בבית העלמין הישן.

"את האנדרטה תיקנתי, וכן עשיתי גדר מסביב ונטעתי עצים, ואשתדל לשמור כל זה בסדר טוב גם להבא. הנני שולח תצלומים של האנדרטה ושל הגדר. אבקש למסור כמה מהם למר ברשפ ולרחל סנדרוביץ (אתה נפגשתי בלבוב לפני כשנתיים). התפללתי בעד כל אחינו שניספו, כמו כן ביקרתי בבית-העלמין הישן, שם התפללתי על קברו של הרב סנדרוביץ, וכן על קבר אמך. בבית העלמין הישן המצבות הן במצב תקין. יתן נא אלהים שישרור השלום בכל העולם. דרישה שלום מכל אנשי קרמניץ. ותודתנו בעד עזרתכם להקמת האנדרטה והגדר".

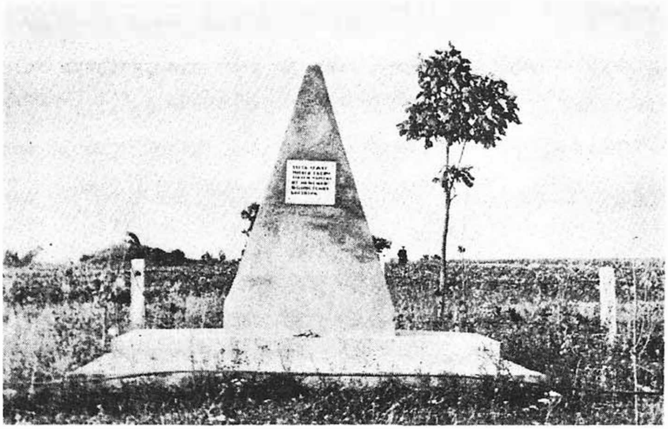

האנדרטה בגיא ההריגה
דער דענקמאל אין דעם גיא ההריגה

- - - - -

ידידנו ווקמן העביר את התצלומים אלינו ואנו מפרסמים אותם בחוברת זו. ומוסיף מר ווקמן וכותב:

" - - - מוטל עלינו החוב למסור את זכרם של הניספים לדורות הבאים. ישמור נא כל אחד מאנשי קרמניץ תמונות אלו בביתו, יראה אותן לבניו, מדור לדור, וכך יאמר

להם: ראה נא, ילדי, כאן קבורים אחינו ואחיותינו, ארבעה עשר אלף קרבנות הנאצים, ימח שמם, זקן וטף, בבורות אשר כרו במו ידיהם לעצמם ולילדיהם הרכים, ראה וזכור, זכור ואל תשכח! החראה את האנדרטה? כתוב בה כי קבורים שם אלפי אנשים חפים מפשע, אנשים סתם והשם "יהודים" לא ייזכר שם, הם מלהזכיר, אם כי כל הקבורים שם יהודים כשרים הם. זהו גורלנו בין הגויים, זכור ואל תשכח!"

\- - - - - - - - -

ועם פרסום דברינו אלה שלוחה ברכתנו (אך התגיע אליו הברכה?) ליהודי היקר ישראל מאנדל בקרמניץ, אשר הטיל על עצמו חוב קדוש, לשמור על כבודם של הניספים לבל יחולל. אנו מאחלים לו אריכות ימים וכח לשאת במשימה קדושה זו. שליח-צבור הוא, שליחם של אנשי קרמניץ באשר הם שם, ו"שליחי מצוה אינם ניזוקין". יוסיף נא ויעמוד על המשמר ותלווה אותו ברכתנו.

\- - - - - - - - -

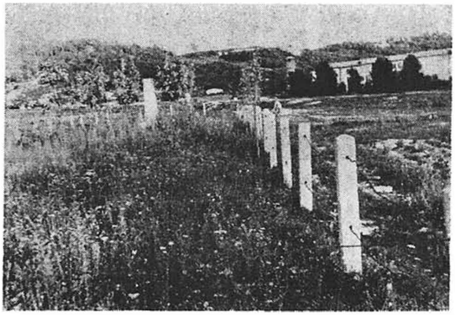

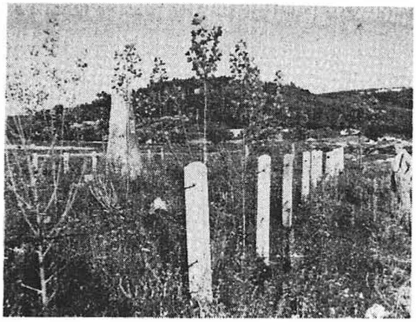

הגדר מסביב לקברם של 14,000 הקדושים בקרמניץ.

דער פלויט ארום דעם קבר פון די 14,000 קדושים אין קרעמעניץ.

כינוס בין-ארצי של יוצאי קרמניץ

(ה צ ע ה)

אל הארגונים של יוצאי קרמניץ בארגנטינה, בארצות-הברית ובקנדה - שלום!

באזכרה השנתית לזכר קדושי קרמניץ שנערכה בתל-אביב ביום 14.8.68, העלתה על-ידי חברנו מרדכי אות-יקר (אוסיקער) הצעה לקיים בישראל באוגוסט 1969 כינוס בין-ארצי של יוצאי קרמניץ. ההצעה נדונה דיון ראשון בישיבה של הועד ביום 29.9.68, ועל דעת כל הנוכחים סוכם לאמץ את הרעיון באופן עקרוני ולקחת דברים בענין זה ללא דחוי עם שלושת הארגונים של יוצאי קרמניץ בתפוצות (ארגנטינה, ארצות-הברית, קנדה), והיה אם נוטים הם לכך, ואם סבורים הם שעתידים לבוא מהם מספר ניכר של אנשי קרמניץ, - ניגש לטפל בדבר טפול מעשי ולהכין את הכינוס כראוי.

המטרה של הכינוס היא - מיפגש של אנשי קרמניץ מכל הארצות בהן הם נפוצים והידוק הקשרים ביניהם. אנו סבורים שהכינוס צריך להימשך ימים אחדים ויכיל כמה חלקים: אזכרה לקדושי קרמניץ בתל-אביב, ביקור ב"יד ושם" בירושלים, פגישה עם בני העיר בחיפה, תערוכה של צילומים ותרשימים, ישיבה משותפת חגיגית של הועדים מארבע הארצות, ערב של זכרונות עם פרקי שירה ונגינה נוסח קרמניץ, תערוכה של עתונות קרמניץ ועוד.

ציינו כאן רק ראשי פרקים, או יותר נכון - מחשבות. תכנית מפורטת לא הוכנה עדיין. בזה נטפל לאור התשובות שיגיעו מועדי הארגונים שבתפוצות. ועוד: אם הרעיון יתקבל על דעתכם, תצטרכו גם אתם לקחת חלק בהתוויית התכנית של הכינוס ובהכנות לביצועה, היינו: לרכז תמונות, צילומים, תעודות וכל חומר אחר, לגייס את הכוחות האמנותיים המסוגלים לתרום למטרה זו וכן הכנות ארגוניות. הכוונה היא שהכינוס יהיה מפעל חברותי ותרבותי משותף של אנשי קרמניץ מכל הארצות. אנו מתארים לעצמנו שיורכב מיד ועד בין ארצי בן 5 חברים, אחד אחד מכל מדינה והחמישי - יושב ראש (מסתבר - מישראל, כאן הריכוז הגדול וכאן מקומו של הכינוס) והוא שיכין את הכינוס ויתאם את הפעולה בין ארבעה הארגונים. מאליו מובן, שהדבר קשור גם בתקציב מסויים, ועל כך ידובר בבוא המועד.

עם קבלת מכתבנו זה הנכם מתבקשים לקיים ללא דחוי ישיבה של ועד הארגון שלכם ולהחליט: א) אם ההצעה מתקבלת על דעתכם באופן עקרוני. אם ההחלטה תהיה חיובית - אז ב) לבחור נציג לועד-ההכנה הבין-ארצי, ג) לברר תוך שבועות אחדים מה מספר האנשים העתידים לבוא לכינוס.

- - - - -

חברים יקרים! לא נוסיף לנאמר לעיל שום דברי תעמולה, הרעיון ברור ואתם תשקלו ותקבעו את דעתכם. רבים מאנשי קרמניץ שבתפוצות שואפים לבקר בישראל, רבים מהם משתוקקים להיפגש עם קרוביהם וידידיהם שבארץ, תהיה זאת הזדמנות נאותה גם לכך וגם לכך. כדאי לציין, שכל המפעלים של יוצאי קרמניץ שנעשו עד כה לא הכזיבו: פנקס קרמניץ, מפעל הזכרון, קרעמעניץ יזכור בוך. לכן אנחנו מאמינים שגם מפעל-הכינוס יוכל להתבצע בהצלחה, אם יירתמו להכנתו חבר אנשים בעלי יכלת ורצון טוב, שיעשו את המלאה בלהט ובמרץ.

אנו מצפים לתשובתכם מוקדם בכל האפשר.

בברכת חברים

בשם יוצאי קרמניץ בישראל

ועד הארגון

* עד למסירת החוברת לדפוס לא הגיעה עדיין תשובה משלשת הארגונים שבחו"ל.

\- - - - - -

מנוס גולדנברג

עם הגרמנים בקרמניץ לאחר ההשמדה

(סיפורה של גב' נינה וולצ'ר-דנציג)

היא יושבת מולנו, חברי הועד, רכונה על השולחן, כשעיניה שקועות בתהום האפלה של הימים ההם ומעלה משם זכרונות מלאי אימה.

אנו מקשיבים לדבריה בדריכות, ברגש של אשמה כלפיה, כי הנה בגללנו היא חיה מחדש את כל הפרשה הטראגית, אחת מאותן הפרשיות הנוראות, המזעזעות את שומעיהן והמגלות לנו כל פעם מחדש מה גדול ונורא הוא הפשע הנאצי כלפי עמנו.

מפי המספרת שומעים אנו גם על גלויי רגשות נאצלים אצל פולנים ואוקראינים אחדים, שסיכנו את עצמם למען הצלת יהודים. אמנם מקרים בודדים, אבל דים להחזיר לנו את האימון באדם.

נינה וולצ'ר-דנציג, בוגרת האוניברסיטה בוורשה, גדלה בבית יהודי אמיד, שבו המסורת וההשכלה הכללית חיו במחיצה אחת, מאותם הבתים שהיוו את המסד של יהדות פולין בגדולתה.

הפגיה על נינה נשתמרו החן והברק של הנעורים , והבעתה מעידה על מרץ רב.

עם פלישת הגרמנים לפולין, בורחת נינה עם בעלה והוריה לברסטליטובסק ומשם לטוצ'ין שבפלך וולין. כאן היא עובדת כמורה בבית ספר אידישאי מטעם השלטונות הסובייטיים. גם בעלה מועסק כמנהל בבית ספר זה.

והנה פולשים הגרמנים גם לרוסיה. הם כובשים את טוצ'ין ומתחיל שם מחול הדמים, חיי היהודים נעשים הפקר, רוצחים אותם הגרמנים, רוצחים גם האוקראינים.

נינה שוכבת אז בבית-החולים, בו הביאה לאור העולם תינוקת ראשונה שלה. כיהודיה אסור היה להחזיקה בבית החולים, אבל הרופא הפולני והפרסונל מסתירים אותה.

עם צאתה מבית החולים מתחילה נינה יחד עם שלושים בחורות, יהודיות ופולניות, לעבוד בבית מלאכה לסריגת גרבים,וזה נותן לה אפשרות של חיי שעה. אולם לא ארכו הימים ומתחילה התכונה להקמת הגיטו, מדברים על חיסול האוכלוסיה היהודית ואפילו מחפשים כבר מקום מתאים לקבר ההמוני. בינתיים נמשכות הרציחות של בודדים ושל קבוצות, והנה מגיעים לטוצ'ין יהודים מקרמניץ. הם מספרים כי אותם היהודים שנשרדו בבונקרים שבגיטו לאחר ההעמדה ההמונית מאחורי הקסרקטינים, העלו את הגיטו באש ונשרפו בתוכו חיים. בכך רצו הם למנוע מעצמם את גורל אחיהם שנורו לתוך הקבר ההמוני.

כמה מיהודי טוצ'ין החליטו ללכת בעקבותיהם, הם התכנסו ערב ה"אקציה" הסופית בבית הכנסת, עטופים בטליתות, והעלו אותו ואת עצמם באש. - - - נינה ובעלה מצליחים להתחמק מידי הגרמנים, ואילו את ילדתם בת השנה לוקחת אליה אשה סטרית אחת ומחזירה אותה לחיק אמה כעבור שנתיים, בריאה ושלמה (כעת נמצאת הבת אתנו בארץ).

פולני אחד בשם כמילבסקי, בעל אחוזה בסביבות טוצ'ין פורש את חסותו על הזוג דנציג ומסתיר אותם בעליית הגג של האסם אשר באחוזתו. אך לא ארכו הימים ועלה הכורת על יהודי טוצ'ין, הם הוצאו להורג דווקא ליד ביתו של כמילבסקי. הזוג דנציג אמנם ניצלו, אך מקום המחבוא הוא מעתה לא בטוח וגם הכינים אכלו אותם בכל פה, עליהם לעקור שוב וכמילבסקי הרחום מעביר אותם לסובבוז אשר בשופקוב. היא שופקוב שהיתה קשורה לפנים קשר אמיץ עם העיר קרמניץ. וזקני עירנו זוכרים עוד שה"פאלק הוא קופסקי" אשר חנה בקרמניץ היה יוצא בקיץ לתמרונים לשופקוב, ואחריו נמשכו כל מיני קבלנים וספקים יהודים שפרנסתם על הגדוד, הם ומשפחותיהם היו יוצאים לבלות את הקיץ בחיק הטבע.

את העיר היו עוזבים אז גם התלמידים של סמינר הכמרים ושל שני בתי הספר התיכוניים. משפחות רבות היו יוצאות להרים ולכפרים הסמוכים. האכרים היו טרודים בשדותיהם. הרחובות עמדו ריקים מאדם. אז היה זמן לחנונים ולבעלי-המלאכה, שנשארו בעיר ליהנות מעולמו היפה של הקדוש ברוך הוא, לשאוב במלוא הריאות את ריח הניחוח של האקציות הפורחות.

וב"בירז'ה" ישבו להם העגלונים על המדרגות, כשמולם הכרכרות השובתות. היתה להם שהות לפהק בקול ובהרחבה ובין פיהוק לפיהוק להעלות זכרונות על נסיעות לשופקוב בשעת החמרזנים, בדרכי עפר ארוכים, בשדות וביערות, עם קבלנים, בטרם היות מסילת-הברזל בקרמניץ.

אך מה גדול וחד הוא הקונטרסט בין אידיליה זו לבין שנות ההשמדה. גם עתה ברחו לשופקוב כמה מניצולי קרמניץ ועבדו בסובכוז.

אך הנה הגיע הגל גם לשופקוב, היהודים שמצאו שם מקלט הוצאו להורג, ונינה ובעלה נמלטים על נפשם לעיירה קוריץ , שם הם מתראים כפולנים מבטן ומלידה, שניהם בהירי שער, השפה הפולנית שגורה על פיהם, ידידה פולניה מציידת אותם בתעודת זהות מזויפת וגם מלמדת אותם הלכות תפילה קטולית, בימי ראשון וחג הולכים הם לכנסיה וכך מנסים הם להינצל, מתוך תקווה שגם בתם הפעוטה תינצל וביום מן הימים תימסר לידם. והנה מזדמן לאותו בית, כאורח, הפולני שוביאקובסקי מקרמניץ, נוטריון לשעבר, מפיו נודע להם שהליציאום משמש כבית חולים מרכזי לצבא הגרמני שבאוקראינה, ויש סיכוי שנינה תסחדר שם בעבודה, בעזרתו של שוביאקובסקי. ובערב חג המולד 1942, ארבעה חודשים לאחר חורבנה של קרמניץ היהודית, הגיעה נינה לקרמניץ ומתגוררת בעליית הגג של בית שוביאקובסקי. בעזרת אבי חתנו, צ'פילבסקי, מתקבלת נינה לבית החולים שבליציאום בעוזרת לטבחית, והנה מספרת אחת העוזרות הפולניות שבבית החולים, כמה נעים היה לראות איך כרתו הגרמנים את ראשו של יהודי בעל זקן. ואילו פולניה אחרת, שהקשיבה אף היא לדבריה, הביעה את הזדעזעותה ואמרה שהמאורעות הנוראים הללו מדריכים עד היום את מנוחתה, ביום ובלילה. והיתה בין העוזרות גם דנוטה אופולסקה בתו של פרופסור הליציאום לשעבר, הוא נרצח ע"י אוקראיני, תלמידו לשעבר. בחורף 1943 הגיע לקרמניץ גם בעלה של נינה ובעזרתה סודר בעבודה כפועל בנגריה. בחצר הליציאום היו מדרכות שריצפו אותן במצבות של בית העלמין היהודי. "כאשר מנעתי רגלי מלדרוך עליהן היה בעלי מזהיר אותי שההתנהגות זו עשויה לגלות לגרמנים את זהותי היהודית" - אומרת נינה. היו שמועות סתומות ששרדו בקרמניץ כמה יהודים מסתתרים, אך נינה פחדה להתענין בכך, מאותה סיבה. כל אי-זהירות קטנה שבקטנות יכלה לסכן את חייהם. אחת מהעובדות בביה"ח עוררה את חשדה של נינה שגם היא יהודיה מוסווית, וכפי שהתברר אחר כך היתה זאת אשתו של הד"ר ברנבלום, שהתחבאה עם בעלה אצל דוברוכוטובה במשך כל הזמן. אך נינה פחדה לבוא במגע קרוב עמה, שמא יעורר הדבר חשד, לכן עקבה אחריה ואחר בעלה מרחוק. באותו חורף הביאה נינה לקרמניץ גם את בתה, בתור בת מאומצת, וזה באשור השלטונות הגרמניים. בכל הפרוצדורה הזאת שלה היו מעורבים אנשים ונשים פולניים ואוקראינים, אך כל אלה שמרו על הסוד. עם תבוסת הגרמנים בסטלינגרד הובאו לביה"ח שבליציאום הרבה פצועים, וה"מוראל" ביניהם היה די ירוד. כל זמן שהותה בביה"ח הרגישה נינה כי משהו מתרחש אצל הפולנים, היו להם כנראה קשרים עם איזו מחתרת ואחדים מהם נכשלו ונורו. ביניהם גם זדישב גורצקי, ממשפחת הנוטריון גורצקי, הוא נורה ע"י גרמני בחצר הליציאום.

בינתיים הלכה והתקרבה החזית לקרמניץ, הגרמנים החלו לעזוב את העיר, ונינה עם בעלה מסתתרים באחד המרתפים העמוקים של בית שוביאקובסקי . הגרמנים יצאו וחזרו, אולם הלחץ של הרוסים גבר, ומתוך פחד של כיתור עזבו הגרמנים שוב את העיר, הפעם ללא שוב. לפני כניסת הצבא האדום היתה העיר במשך ששה שבועות ללא שלטון יציב כלשהו.

האוקראינים ניצלו את הזמן הזה לרציחות ושוד. באין יהודים בעיר, שפכו את זעמם על הפולנים, הרגו בהם רבים, שרפו את כנסיותיהם בסביבה , שדדו את רכושם. כל אותם הימים היו רחובות העיר, שעוד נשארו שלמים , ריקים מאדם.

והנה בבוקר עבות אחד, 19.3.44, עם דמדומי השחר, נראה כעין עדר צאן עצום ורב גולש מההרים שמסביב. היו אלה הקלמיקים שבצבא האדום. כשהם הגיעו לרחובותיה של העיר פרצו התושבים החוצה והציפו אותה ברעש ובשמחה.

הרוסים ארגנו מהר מאד את החיים האזרחיים בעיר. ונינה עם משפחתה שהתוודעו לשלטונות כיהודים, נסעו לרובנו, מקום שם הסתדרו יחד בעבודה. ברובנו היא גם נפגשה עם אחדים ממציליה ודורשי טובתה.

- - - - - - -

הגב' נינה דנציג סיימה את דבריה וזקפה את קומתה באנחה. ושוב לא היתה כבר נינה בעינינו אותה האשה שפתחה בסיפור. היא נעשתה קרובה לנו, קרובה מאד. חדשים רבים היתה חיה במחיצה בה רחפו נשמות קדושינו שתבעו את נקמתם. והיא אנוסה היתה לחיות בין אלה, שעמדו על דמם של אחיה, לשרת אותם, מבלי להראות כל סימן מהכאב הכומס בליבה, והרי דמי אחיה צעקו מכל אבן, מכל רגב בקרמניץ. היא היתה היהודיה היחידה שסובבה אז בין חורבות העיר, כשמסביב לה הרוצחים ומסביב לה זרות איומה, - - -

---

<u>א. ארגמן, י. רובל</u>

<u>בניהם של אנשי קרמניץ במערכות ישראל</u>

האם רק הבנים? לא ולא! בין הדור הראשון של העולים מקרמניץ אנו מוצאים דמויות בולטות במערכות ההגנה ובמערכות צה"ל, אשר יד להם בהנחת היסודות לבטחון המדינה. אך מדור זה מיועד בעיקר ללוחמים מבין הבנים, אלה אשר נולדו בארץ להורים אנשי קרמניץ. הצעתו של מרדכי כץ היא, איש ארגנטינה, לתת בחוברות שלנו תיאור דמותם ופעלם של הבולטים מביניהם ונענינו להצעתו. והראשון בסדרה זו -

מאיר הר-ציון

אין הוא זקוק למגילת יוחסין. הוא הפך לאישיות אגדתית בתוקף יחוס עצמו, בתוקף מעשי גבורתו ועוז-רוחו. אך למען ידעו אנשי קרמניץ, קוראי חוברת זו, במי המדובר, - נפתח במגילת-היוחסין שלו. ובכן: ר' מרדכי כץ, ה"גביר" הנודע מהעיירה בילוזרקה, הוליד את הרשיל כץ, שעבר לגור בעיר קרמניץ, הוא אחיו הצעיר של משולם כץ, ראש וראשון ל"משכילים" ול"חובבי ציון" בקרמניץ, ציר בקונגרס הציוני הראשון. הרשיל כץ הוליד את סוסיה, אשר נישאה לזלמן הורביץ, סוחר יערות ועוסק בעסקי ממונות. כמו כל צאצאי משפחת כץ והנלווים עליהם נמנה אף הוא על המחנה הציוני. בנו של זלמן, אליהו הורביץ, הידוע בכנויו אליושה, עלה ארצה עם החלוצים בשנות השלושים ונמנה על העלייה השלישית. תחילה היה חבר במושב העובדים רשפון אשר ליד הרצליה, משם עבר לקיבוץ עין חרוד, עד היום הזה.

ברשפון נולד לו בשנת 1934 בנו מאיר אשר את "בר מצוה" שלו חגגו כבר בעין חרוד, הוא מאיר הר-ציון, גבור ספורנו זה. המסופר להלן אינו אלא לקט מתוך הספר "יחידת קומאנדו 101" וממקורות אחרים, בתוספת דברי קישור.

- - - ילד היה מאיר עת טיפס בלילות סופה אל הר הגלבוע. עלה וכשל, טיפס והחליק. סופו שהגיע לבדו. יחיד מול סופה. בודד בגשם ובבוץ. עד שיכול לפסגת ההר הניצב זקוף מול עין חרוד, גאה ההר ובלתי נכנע - ומאיר בראשו.

- - - את חופשותיו עושה מאיר בטיולים האהובים עליו מימי ילדותו. פעם הוא מבקר בעמודי שלמה ליד תמנע ושומע כי במרחק-מה מעבר לגבול, מהלך 15 קילומטרים, ניצבים היפים בעמודים, עמודי פטרה. מאיר רוצה לראות את "סלע אדום" (היא פטרה) במו עיניו. לפי תכנונם יימשך המסע שני לילות ויום. יוצאים לדרך כשבתרמיליהם מפות זעירות של הקרן הקיימת, מזון ונשק. לילה ראשון והם תועים. לילה שני - ושוב תועים, ממתינים. הם עקשים, דבקים במטרתם. עתה הם מגיעים לפטרה, משוטטים בין עמודי העיר הנבטית החצובה בסלע, משוטטים ומוקסמים. דרכם חזרה יגעה. חמסין, בידואים מגלים אותם. תנועה אטית. הם מגיעים אחרי ארבעה ימים.

- - - לימים הוא ינסה לתת בטוי לתחושה הנעלה, העמוקה, הנפלאה, של מי שעומד בסכנה ויכול לה. "תאר לך שאתה עומד מול הר גבוה, אתה מחליט להגיע לפסגתו. אתה יודע שאולי תיכשל, לא תצליח, תאבד. זה קשה מאד, זה לא נעים. אבל אתה מתגבר על כל הקשיים והפחדים והכאבים, אם אתה מצליח ומעפיל לפיסגה - אז אתה מגיע לדרגה העליונה של הנצחון, להרגשה הנפלאה שאין נעלה ממנה".

- - - הטיול לפטרה הוא הקשה מבין הטיולים "הפוטיים" של מאיר הר-ציון מעבר לגבול, אך אינו היחיד הנערך לפני הצטרפותו ל-101. יותר מאוחר, בתקופת שירותו בצנחנים, הוא ילך לבדו ליריחו, ועם קבוצה של ארבעה יחדור לגרש אשר בהרי הגלעד, 90 קילומטרים לכל צד.

- - - ובעין חרוד עובד מאיר בצאן. מדוע דווקא בצאן? על זאת כותב הוא ביומנו: "ייתכן שמשכה אותי לכאן הרומנטיקה של חיי הרועים, השקט וההתרחקות מהמכונה השנואה עלי. וייתכן כי "אשמה" בכך המשיכה לטבע. אני אוהב לשוטט בשדות נרחבים, לחיות בטבע ולחוש אותו".

— — — ומאיר משרת אז ביחידה נח"ל, בשירות סדיר, אך אינו מרוצה משירותו זה והוא מבקש להעבירו ליחידה אחרת. ובאותם הימים מתארגנת והולכת "יחידת קומאנדו 101" ומפקד היחידה, אריק שרון, חר ומחפש אחר כל "בחור וטוב" כדי לצרפו ליחידה מיוחדת זו. והנה נפלה עינו על מאיר בן ה־19, גבה קומה, עיניו ירוקות ונוצצות, צעדיו רחבים. מפקדיו נותנים אל לבם שלחייל הצעיר כושר התמצאות נדיר בשדה, כאילו נולך וחי בין סלעים וכוכבים, גבעות חול והרי טרשים. כבר אז דבק בו הכינוי זאב בודד. הוא ברצון נספח ליחידה 101, שהיתה לפי רוחו. "זאת היא היחידה שיש בה ערכים אמיתיים". וכך מתחיל השלב השני בקריירה הצבאית שלו. תוך זמן קצר הוא מתבלט שם ומתמנה מפקד חוליה, עוזרו הראשון של אריק שרון, מפקד היחידה.
(השלב השלישי – בחיל הצנחנים, לאחר שהיחידה 101 נתמזגה בחייל זה).

אריק ומאיר בהתיעצות לבחירת צירי תנועה.

גענעראל אריק שרון און מאיר הר־ציון
אין א באראטונג פאר אן אנגרוף.

— — — בליל חורף עטוף חשכה צעדה לאיסה במדרון המושלג של הרי חברון כתה לוחמים בת ארבעה אנשים בפיקודו של מאיר. עליהם לחדור לחברון הרדומה, לאתר את הבית בו התגוררו המרצחים, לפרוץ לתוכו, לאסוף את הכיסמכים החשובים ולבסוף – לפוצצו. משימה זו הוטלה על ארבעה אלה מתוך ידיעה, כי בהעזתם, דבקותם למטרה והוצייתם בעת קרב, עלה כל אחד מהם על גדוד סדיר. זה היה טיור שלא יימחה מעל דפי פעולות הגמול של צה"ל. (בשם "טיול" היה מאיר מכנה את חדירותיו לארץ האויב).

— — — אימוני הלילה והסיורים, שהתחילתם ב־101 והמשכם בצנחנים, ישאו את פריים. התמצאותו של מאיר בלילה תניב תוצאה רבות, וביניהן אותה פעולה כעבור שנתיים בה יקבל את הציון־לשבח מידי הרמטכ"ל. אז יתקפו הצנחנים את מוצבי הסורים לאורך הכנרת. למאיר חשבון ישן עם הסורים. חשבון שראשיתו בימי נעוריו עת עצרו הסורים אותו ואת אחותו. והחשבון נפרע ע"י מאיר בשלמותו.

— — —׳ בשבתו מקץ שנים בביתו בכוכב-הירדן יאמר מאיר : "101 הוא מין שלב ביניים. בתקופה זאת אני חייל יותר טוב מאשר בנח"ל. בצנחנים אני חייל יותר טוב מאשר ב-101".
וכאשר יישאל פעם מאיר הר-ציון אם הוא שונא ערבים, ישב במשיכת כתף: "מה פתאום? כשצריך – אני נלחם בהם. אבל מה פתאום שונא?"

— — — מאיר הוא אחד המעטים שנותרו בדרך נס בחיים מן הלוחמים של היחידה 101. מלאך המוות ארב לו לא אחת, אך הוא נסוג מפני האיש שהיה לאגדה.

— — — "תורו" הגיע בעת הסתערות על בנין משטרת אל-ראהווה שבעבר הירדן. כדור רובה פגע בגרונו, קרעו וחדר לגופו. בתולדות הרפואה אין יודעים מקרים של הצלה מפצעים אנושים כאלה בשדה הקרוב נוכח אש האויב. אולם כאן זינק אליו הרופא הצעיר, ד"ר אנקילביץ ובקור-רוח ביצע ניתוח מהיר אך יעיל, כשהוא עצמו חשוף לאש האויב, והעבירו מיד לתחנת איסוף הפצועים. המאבק על החיים נמשך שנה תמימה ונסתיים בנצחונו של מאיר. אך הוא הפך לנכה, הועדה הרפואית קבעה לו 80 אחוזים של נכות. — — — "האם אני רק עשרים אחוז של אדם, או שמונים אחוז של כלום?" כתב מאיר ביומנו, "עלי להמשיך בדרך חיי למרות הנכות והפציעה".

מפקדי צה"ל הציעו לגיבור דרגת קצונה בכירה ותפקיד של הדרכה ויעוץ בחיל הצנחנים, בתכנון פעולות נועזות. "הצבא הוא כל חיי, אולם לא אוכל לשוב ולהיות לוחם. אינני רוצה להיות תייר, המבקר ביחידה, בזכות ציוני-השבח שלי ומעשי בעבר" השיב למפקדיו.

מאיר הר-ציון "הר" בכינויו בפי חברים, האיש שהערים על המוות ורשם אחד הדפים המזהירים בתולדות צה"ל, שוכן היום על פסגת "הר הרוחות" בהרי הגליל, בחווה מבודדת הנקראת "אחוזת שושנה", על שם אחותו שנרצחה בידי פורעים ערביים. בספטמבר 1959 מצטרפת אליו רותי. "תמיד חלמתי על חווה בודדת המרחפת בין עננים", התוודתה באזניו. מאיר היה אביר החלומות שבא אליה ונשא אותה למרחקים.

הנוף המרהיב והרגשה העמידה בפני איתני הטבע מפצים את הגיבור ומשפחתו. כשם שנאחז בצפורניו במדרון התלול בדרכו אל המפקדה הסורית, כך נאחז מאיר בסלעי "הר הרוחות" והתגבר על כל הקשיים.

— — — — — — — —

מי יגלה עפר מעיניך, ר׳ משולם כץ, מחובבי ציון הראשונים בעיר קרמניץ, וראית את דרך חייו של אחד מכובשי כנען האמיצים, והוא נינו של אחיך הרשל. אז ודאי יגזבו שפתיך בקבר: "אשרי הדור שזכה לבנים כאלה".

בנימין ורשפ, ניו-יורק

תפוחי האדמה של הגראף טרנבסקי והארגזים של ר' הרש-מנדל רוכל

או: מה בין גראף פולני לבין "גביר" יהודי

(זכרונות מעירי קרמניץ)

– – – ועתה, הודיעני נא, מר יצחק רוכל, האם הרש מנדל רוכל היה אביך או סבא שלך. אנכי הכרתיו היטב. כמו חי הוא עומד נגד עיני. בעל קומה גבוהה, סבר פנים, וזקן לבן ארוך. פטריארך אמיתי. הייתי מדמה בעיני שכך היתה חזות פניו של אברהם אבינו. השתוקקתי לשוחח עמו, ובשנת 1900 באה ההזדמנות לכך. אבי היה נגר, אב לששה ילדים. בחורף היה עושה רהיטים והתפרנס איך שהוא. בקיץ היה עובד באחוזתו של הגראף טרנבסקי, ליד העירה קוזין. היה אבי לוקח עמו את שני הילדים הגדולים ונוסע לעבוד באחוזתו של הגראף. ביום ששי היה הגראף משלח אותו הביתה בעגלה עמוסה תפוחי אדמה, גזר, בצל, כרוב, סלק, אך בלי פרוטה של כסף מזומן. כך נמשכו הענינים שבועות אחדים ואבי לא העז לפנות אל הגראף בדבר כסף. אנכי לא יכולתי לראות בסבלה של אמי, הנזקקת לגמילות חסדים, והחלטתי להיפגש עם ר' הרש מנדל רוכל. הייתי רואה אותו כשהוא הולך אל ביתו של הרב מזוויהיל ז"ל שהיה גר בחצרו של הרש מעכל'ס סמוך לחצרו של אבא צוקרמן. והנה ביום שלישי אחד עיכבתי אותו ואמרתי: אני צריך לשוחח עמך. ומי אתה, שואל הוא אותי; עניתי לו, שאבי הוא מרדכי הנגר, אמר: מכיר אני את אביך, ואפילו את סבא שלך הכרתי, ומה רצונך? אז סיפרתי לו כי אבי עובד אצל הגראף טרנבסקי, והלה אינו משלם לו שכר עבודתו, הוא נותן לו רק בצל, סלק, כרוב, אך בדבר תשלום מזומן פוחד אבי לפנות אליו. כיצד מעיזים לשאול גראף בדבר כסף? לכן אבקשך, ר' הרש-מנדל, שתמכור לי כמה ארגזים ריקים, אנכי אפרק אותם ואתקין מהם לוחות לאטריות, לוחות למליחת בשר, לוחות לקציצות, להכנת חמין (טשולנט), כסאות, עגלות ילדים, מגררות, מחליקים (קאנקעס), רובי צעצועים, חרבות וקשתות לל"ג בעומר, רעשנים לפורים וכדומה.

כאשר סיימתי להתווח לפניו את תכניתי מה בדעתי לעשות מן הארגזים, אומר לי ר' הרש-מנדל: בוא אתי ונראה כמה ארגזים ישנם אצלי כרגע. עמדנו שנינו ברחוב הראשי, הוא קרא לעגלון ושנינו נסענו בכרכרה לחנות שלו. בדק והודיע לי שישנם עתה 6 ארגזים והוא מוכן למכרם לי גרובל אחד. אך אין לי כסף, אמרתי. אין בכך כלום - ענה לי. אתה לך והבא את כלי מלאכתך ותפרק את הארגזים ואנכי אשלחם אליך ע"י דודך לייזר ברשפ. דודי לייזר היה עגלון למשאות (בינדיוזשניק) והיה מוביל סחורות מבית הנתיבות.

זו היתה ההתחלה. סחרתי עם ר׳ הרש-מנדל כשנתיים ימים, ורצוני רק לציין שאני היה מקבל מהגראף הגדול תפוחי אדמה ושאר ירקות, ואילו אנכי חסכתי מהארגזים של ר׳ הרש-מנדל 240 רובל, ואמי קבלה ממני כסף כדי סיפוק כל צרכי הבית.

- - - - - - -

ובזאת מר רוכל, מסיים אני את ספורי ההבל שלי, את זכרונות ילדותי. לפני שלשים שנה יכלתי אולי לספר זאת יותר יפה, כי אכן, כשרו של בן חמישים עולה על זה של בן שמונים ושתיים, כפי שאנכי כעת.

תורגם מיידיש - י. רוכל.

י. רוכל

סקירת ספרים

אנו פותחים בזאת בעלון שלנו מדור לסקירת ספרים המצויים בספריית ריב"ל, ולראשונה נסקור את ספרו של ר׳ יצחק בער לוינזון (ריב"ל) עצמו, והוא:

תעודה בישראל*

בספר זה , שהוא הראשון מספרי המחבר (נדפס לראשונה בשנת 1828) אנו מוצאים את עיקרי תורתו של ריב"ל.

מעלתם הגדולה של ספרי ריב"ל היא - שהכל מכוון בהם ל"תכלית הנרצית" ואם נשים לב לתנאי חייו ולתנאי עבודתו בעיר מחוסרת ספרים בקרמניץ נשתומם על בקיאותו הגדולה ועל ההשקפות החדשות והנכונות שאנו מוצאים בספריו.

הספר "תעודה בישראל" עשה בזמנו רושם עז בספרות ההשכלה. רעיונותיו היו בזמנם חדשים לגמרי, נועזים ומהפכניים. הם הרגיזו את החסידים בפודוליה ובווליך וגרמו ליצור בדיבור העממי מושג חדש "תעודקה", ככינוי לכופר ואפיקורוס. לעומת זאת עורר הספר התלהבות בלתי רגילה בין בני אדם רחוקים זה מזה בדעותיהם, "משכילים" ושאינם "משכילים", ואפילו חסידי חב"ד קיבלו את הספר ברצון.

* הסקירה נכתבה עפ"י קלוזנר בספרו "היסטוריה של הספרות העברית החדשה", כרך ג׳ תשי"ג, מהדורה שניה.

הספר בא להשיב על חמש שאלות אשר בתחילת המאה הי"ט היו שאלות "אקטואליות בגטו היהודי שברוסיה ופולין. א) האם מותר ללמוד עברית עפ"י דקדוק. ב) אם מותר ללמוד לשונות לועזיות. ג) אם מותר ללמוד חכמות חיצוניות. ד) אם יש תועלת בלימוד הלשונות והחכמות, ולבסוף ה) אם אין ההפסד הבא מלימודן של אלו גדול מן התועלת הן עשויות להביא ליהודים.

עפ"י ראיות מרובות מן התלמוד ומן הספרות העברית של ימי הביניים מוכיח ריב"ל שחובה מוטלת על כל יהודי לדעת כהוגן את לשון קדשנו, וזה אי אפשר בלי ידיעה של הדקדוק העברי. בידיעת הלשון העברית מוצא ריב"ל גם תועלת לאומית. "הלשון העברית היא "הבריח התיכון המבריח מקצה תבל עד קצהו, כאיש אחד חברים, את כל אחינו בני הגולה המפוזרים בארבע רוחותיה, ורק היא (הלשון העברית) מקשרת יחד לבותיהם לעבוד את ה' שכם אחד, ובלעדיה מי יודע אם לעת הזאת היתה לעם יזורון פליטה ולדת תורתנו שארית". לפנינו כאן ריב"ל היהודי הלאומי, שהקשר ההיסטורי בין קיבוצי היהודים בכל ארצות פיזוריהם חשוב בעיניו ביותר, ובלשון העברית הוא רואה ערובה לקיומו של קשר זה ולחיזוקו.

אשר ללשונות לועזיות, מוכיח ריב"ל שהיהודים דיברו מאז ומעולם גם בלשונות של עמים שונים ולא חששו לכך כלל. עוד בימי בית שני היו היהודים משמשים בשלוש לשונות: עברית, ארמית ויוונית, ואפילו קריאת שמע מותר היו לקרוא ביוונית (שמע - בכל לשון שאתה שומע"). והם לא רק דברו אלא אף כתבו בלשונות הללו. אלה היו דברים נועזים באותו זמן, אפילו לאחר שנשענו על הרמב"ם ועל פוסקים אחרים.

להלן מוכיח ריב"ל שע"י ידיעת לשונות לועזיות נוכל ללמוד את "החכמות" (מדעים) שהאדם זקוק להן לשם "שלמותו הנפשית". והרי עוד משה רבנו כבר ידע את חכמת-הטבע. וכן דוד המלך וביחוד שלמה בנו, שכתב כל מיני ספרי-חכמה. "לימוד הלשונות, המדעים והחכמות לא תיפסד בהם הדת ולא ירופפו על ידיהם עמודי האמונה, אדרבה, ע"י זה תתחזק האמונה בה' יתברך".

בפרקים האחרונים של ספרו מוכיח ריב"ל כי "חובת כל איש ישראלי ללמוד איזו מלאכה או אומנות לפרנסתו". לחיזוק דבריו הוא מביא ראיות מן התלמוד ומן הפוסקים ומונה שורה ארוכה של תנאים ואמוראים שהיו בעלי מלאכה ואומנים. הוא קובל על שאין בתי-ספר למלאכה לילדי ישראל ומתרעם על שהמלאכה בזויה בימינו בעוד שהיתה מכובדת בישראל בימים מקדם. ולבסוף הוא קובל על שהיהודים שואפים בזמננו אל המסחר ולא אל עבודת האדמה, שאבותינו עסקו בה ביותר והיתה חשובה בעיניהם הרבה.

- - - - -

הלכו לעולמם

דני ויצמן

או ליום ה׳, 10 באוקטובר 1968, נפטר בגיל 56 בן עירנו היקר דני וצמן (דויד ויצמן). רק יומיים לפני מותו אושפז הוא בבית החולים, שם נתגלה לרופאים שמחלה ממארת מקננת בו, והיא שעשתה את מלאכתה במהירות המדהימה הזאת.

זוכר אני את דני בעודנו ילד שעשועים של משפחת בריק בקרמניץ. סבו ר׳ בריש בריק, מסגר אמן, שאומנותו באה לו בזכות עצמו (אוטודידקט) היה גם תלמיד חכם ויודע נגן. תפילתו בעברו לפני התבה, היתה ערבה לאוזן ונסכה מתיקות בלבבותיהם של המתפללים. דומה היה ר׳ בריש בעיני לאותה דמות האהודה מהתלמוד, לרבי יצחק נפחא, אחד התנאים שכרכו יחד תורה ומלאכה, ואשר עליהם מסתמך י.ב. לוינזון בצאתו להגן על כבודה של מלאכת כפים בספרו "תעודה בישראל".

בדרכי ר׳ בריש הלכו גם בניו ובבית מלאכתו ספג דני מילדותו את אהבתו למלאכת כפים ואת ידיעותיו הראשונות באומנות, במסגרות. את ידיעותיו אלו הוא הרחיב בבית הספר "אורט" בעירנו, אותו סיים בהצטיינות רבה.

במזגו הטוב והנוח קנה לו דני את לבם של חבריו לספסל הלמודים והיה מעורה בחיי הנוער מכל התנועות בעיר, אהוד מאוד על כולם.

בשנת 1935 עולה דני ארצה, בחיק משפחתו של דודו אלעזר בריק מצא הוא את ביתו הארעי, מקור לא אכזב לאהבה עזה של המולדת, שדבקה בו כל השנים. אחרי נשואיו עם בת עירנו ליזה שינקמן מקימים הם יחד את משפחתם בישראל.

בשנת 1937 עובר דני לעבוד בחע"ש, בבתי המלאכה לנשק של ההגנה שהוקמו במחתרת; הוא משמש שם בתפקידים אחראיים. העבודה הזאת שקשורה היתה בסכנה גדולה, במסירות נפש והעיקר בקור-רוח ושליטה עצמית, התאימה ביותר לאופיו של דני. מיושב בדעתו, שקט ועצור, כשהוא שוקל כל מילה היוצאת מפיו, מעורר דני את אימונם של הממונים עליו, והם יודעים כי לעולם לא יכזיבם, שום כוח לא יוציא ממנו את הסודות שהופקדו בידיו.

עם יציאתה של ההגנה מהמחתרת לאור היום רואה דני תפקידו כתם ונשלם. אחרי זמן קצר עובר הוא לעבוד כמדריך במקצוע המכניקה העדינה בבית הספר המקצועי באשקלון, ואחר כך - בבית-הספר המקצועי "שבח" בתל-אביב, בו הוא עבד עד יומו האחרון. כפי שהוא התוודה לפני פעם, היתה מלאכת ההוראה גורמת לו סיפוק רב.

- - - -

שני בנים גידלו ליזה ודני. את בנם בכורם אלדד ואת בתם שרה, שהיתה מאוד מוצלחת. עם סיום חוק לימודיה מתגיסת שרה לצבא ושם שולחים אותה לקורס קצינות.

ימים אחדים לפני סיום הקורס ושרותה הצבאי בכלל, יוצאת שרה עם יחידתה לאימונים האחרונים בשדה. הצוערות עסקו אז בהשלכת רימונים חיים למטרה. כשהגיע תורה של שרה קרה דבר נורא, הרימון עם המנוף הפתוח נשאר שוהה בידה, הוא מתפוצץ ושרה נופלת חלל.

בני משפחת שרה שחיכו לשובה של שרה הביתה ותכננו כבר את עתידה בחיים האזרחיים, מקבלים במקומה את הבשורה האיומה.

חמש שנים עברו מאז, לליזה ולדני נולדו שני נכדים מבנם אלדד האהוב עליהם, אבל הם לא יכלו להנחם. פצעם העמוק לא הגליד, אסונם הגדול העיב על הכול, הוא שחתר כנראה תחת בריאותו של דני עד שהכריעו.

בבית העלמין הצבאי בקרית שאול בין השורות האחרונות של לוחמינו טמון אפרה של שרה, ובקרבת בתו האהובה שוכן עולמים אביה דני ז"ל, החייל הותיק בלי מדים.

- - - - -

ביום השלושים למותו של דני, ערך בית-הספר "שבח" יחד עם ארגוננו אזכרה רבת-רושם, בהספדיהם ציינו מנהל בית-הספר מר סבו וחברו לעבודה במחתרה, איש תע"ש, את תכונותיו המיוחדות של דני שעשוהו לחבר טוב, לאדם אהוד על כולם, למורה מכובד על תלמידיו וחבריו להוראה. חברנו יוסף אבידר העלה זכרונות מתקופת חייו של דני בקרמניץ וציין את ערכו בתעשיה הצבאית במחתרת של ההגנה.

נחום ווישניער

לפני כחודש ימים נפטר בשיקגו מהתקף לב בן-עירנו נחום ווישניער בגיל 82.

נחום ווישניער הגיע לאמריקה לפני 63 שנים. במשך כל השנים הארוכות הללו לא פסק להיות בקשר מכתבים עם בני משפחתו בקרמניץ.מכתביו היו מלאי הומור ועידוד. ווישניער שמר בתוכו אוצר של פולקלור קרמניצאי ופנינים ממנו מפוזרות בכל המכתבים שהגיעו לקרוביו ולחבריו.

הוא עבד קשה כל שנותיו ובכל זאת תמך ביד רחבה בכל מי שפנה אליו.

בתקופות שתי מלחמות העולם ואחריהן הוא השתתף בכל פעולות ה-"רעליף" בשיקגו. ווישניער היה חבר פעיל ונאמן בתנועת הפועלים היהודית באמריקה כמעט מימי הווסדה.

הוא עשה רבות למען בני-עירו ב"קרעמעניצער און ברעזעצער סאסייטי" בשיקגו ובאמצעותו קבלנו מהסוסייטי מספר פעמים סכומים נכבדים לטובת ספרית ריב"ל.

לפני 12 שנה הוא בקר עם אשתו בישראל. באותו זמן שהו בארץ גם הזוג דירקטור ממיסדי ה"קרעמעניצער והברעזעצער סאסייטי" בשיקגו, הזוג דירקטור פעלו הרבה למען הקרמניצאים במחנות בגרמניה והמשיכו לתמוך באחדים מהם גם בארץ.

ביזמתה של ריבה ברנשטיין ז"ל קימנו לכבוד שני הזוגות הנ"ל פגישה בה השתתפו פעילי הארגון. הובעה הערכה לכל מה שהאורחים הנכבדים עשו למען בני עירם במשך כל השנים.

מצד האורחים באה אז הבטחה להמשיך בפעילותם הזאת והם אף קימוהו.

בכדתם של מרים ונחמן דסר, ניו-יורק

מקרה טראגי אירע לפני שבועות אחדים למשפחת מרים ונחמן דסר מניו-יורק.

נחמן ואשתו יצאו במכוניתם מניו-יורק בכיוון לעיר, בה מתגורר בנם עם משפחתו, בכדי לחגוג את יום הולדתה של כלתם. בדרך התנגשה מכוניתם עם מכונית שנסעה לקראתם, שתי המכוניות ניזקו קשה, אבל כל נוסעיהן יצאו בשלום.

למחרת נשארו הנשים בבית לעשות את ההכנות לקראת המסיבה בערב. בנו של נחמן לקח את שתי הילדות שלהם (אחת בת 9½ והשניה בת 11½ שנים) לטיול. בטיילם כה לתומם פרצה פתאום מכונית אל המדרכה ודרסה את הילדה בת ה-11½.

גדול הוא האסון וטרגיות הן הנסיבות בהן הוא קרה. בכאב לב שמענו את הידיעה העצובה הזאת ואנו כולנו משתתפים בצערם ובאבלם של משפחת דסר בארה"ב ובקנדה.

יוסף טאפט

לפני שש שנים הגיע לישראל מקנדה הסטודנט יוסף טאפט. הוא הציג את עצמו כנכדו של יוסף בורשטיין, המורה לעברית בקרמניץ, מבתו שנפטרה בוויניפג.

יוסף טאפט הראה בקיאות רבה בעברו של סבו ואהבה לעירנו, אותה ספג בביתו של מענדל בורשטיין, דודו מאמצו.

יוסף התכוון כאן להמשיך בלימודיו באוניברסיטה אבל מותו הפתאומי של דודו מענדל אילץ אותו לשוב לוויניפג. הוא כתב לנו משם בהתחלה ואף העביר דרך מקס דעסער את תרומתו לספרית ריב"ל.

לפני שבועיים הודיע לנו דעסער שיוסף מת. למכתבו מצורף היה קטע מעתון קנדי בו אנו קוראים, שכתב הרדיו של קנדה יוסף טאפט בן ה-33 נמצא מת בחדר האמבטיה שלו והמשטרה חוקרת את המקרה.

אנו משתתפים בצערם של צאצאי יוסף בורשטיין בוויניפג.

הדסה פרידמן

מורשה הגיעתנו הידיעה המעציבה על מותה של הדסה פרידמן בגיל 62-63 בערך, בתו של אהרון פרידמן (בעלה גם הוא שמו פרידמן). היא גדלה בבית ציוני מובהק, אך עם התבגרותה הצטרפה יחד עם אחותה רחל לחוגים השמאלניים. עם נסיגתם של השלטונות הסוביטיים מהעיר קרמניץ עברו לרוסיה גם שתי האחיות פרידמן, יחד עם חבריהם-בעליהם לעתיד - יוסף פרידמן וליורה הורביץ. לאחר המלחמה הם חזרו - כמו כל הפליטים מחוג זה - לפולין. פרידמן, בעלה של הדסה, נתקבל שם לתפקיד אחראי כמשפטן. מה עלה בגורלו עכשיו - לא קשה לנחש.

\- - - - - -

פ ס י פ ס

ושוב: האם היתה התקוממות בגיטו קרמניץ ומי שרף את הגיטו?

טפלנו בנושא זה בחוברת מס. 3, הבאנו שם את רשימתו של יוסף ברגמן שפורסמה ב"סאוויעטישע היימלאנד", שלא לפי הגירסה של בצאל שוורץ וטובה טפר שתיארו את ההשמדה בספר "פנקס קרמניץ". והנה הגיע לידיעתנו כי חבר הכנסת, העו"ד גדעון האוזנר, הידוע כקטיגורו של הייכמן, הזכיר גם הוא בנאומו בכנסת ב"יום השואה", את חורבן קרמניץ בגרסתו של יוסף ברגמן. בתשובה על מכתבנו מה הם המקורות שעליהם הסתמך כותב לנו מר האוזנר במכתבו מיום 14.8.68:

"ידוע לי על הרשימה שהופיעה ב"סאוועטיש היימלאנד". כן הנני מפנה את תשומת לבכם לאמור בספר מלחמת הגטאות ע׳ 486, על ידי פרידה בורנשטיין בזו הלשון:

ב-9 באוגוסט 1942 , עם הנץ החמה, הוקף פתאום הגיטו בקרמניץ שוטרים וז׳נדרמים. נפתח קרב בלתי מתוכנן ובלתי מאורגן. ביום הראשון נפלו ששה גרמנים ושוטרים, למחרת - עשרה. ביום השלישי שילחו הצעירים אש בגיטו. מתוך הלהבות המשיכו בקרב ובמלאכת ההריסה. הגיטו בער שבוע ימים. הלהבות שככו משהוציא אחרון הלוחמים את נשמתו".

- - - - -

האזכרה השנתית לזכר קדושי קרמניץ נערכה גם השנה כמדי שנה, ביום 14 באוגוסט 1968, ברחבה של סמינר הקבוצים בתל-אביב, ליד ספרית ריב"ל, בנוכחות מאות מבני העיר מכל קצוי הארץ. את הטקס ניהל מרדכי אות-יקר (אוטיקר), דברים השמיעו מנוס גולדנברג, יצחק פורטנוי. נגינה - ע"י נגן הצ׳ילו הידוע, יעקב מנזה. ניכרה הפעם השתתפות בני הדור הצעיר יותר מהרגיל. שני נושאים מיוחדים שהועלו בדברי הנואמים - הצעה לקיים כינוס בין ארצי של יוצאי קרמניץ באוגוסט 1969,וכיצד לקרב את דור ההמשך לפעילות הארגון.

- - - - -

בלה ברנשטיין-קודלאש מבואנוס איירס נמצאת עתה בארץ, זה חדשים אחדים, לרגל עניני משפחה. בהזדמנות זו הוסר הלוט מעל המצבה של אחותה צירה ז"ל, וכמה מאנשי קרמניץ לקחו חלק בטקס זה. החברה בלה השתתפה בישיבות אחדות של הועד וכן של מערכת העלון, התבוננה מקרוב כיצד הפעולה נעשית וגם מסרה לנו על אורח עבודתו של ארגון יוצאי קרמניץ בארגנטינה.

- - - - -

בהן של שוניה ריש בידים נאמנות בארה"ב

בשעתו פנתה אלמנתו של שוניה ריש, שהתגוררה בורשה, לארגון יוצאי קרמניץ שיסייעו בידה לעלות לישראל עם בתה. התחלנו בטיפול לקראת העלאתה ארצה, אולם בינתים מתה האישה ממחלה ממארת. הבת, ילדה בת שתים עשרה נשארה יתומה גלמודה.

לפני מותה בקשה אלמנתו של שוניה את ידידיהם בניו-יורק, שיאמצו את בתה.

מאז מותו של שוניה עמד חברנו יצחק ווקמן בקשר עם האלמנה ועזר לה לעתים. עתה הודיע לנו שבני המשפחה, אליהם פנתה האלמנה, כבר הביאו את הילדה לניו-יורק ואמצוה כבת.

מתוך מכתביה של האלמנה ועדות ידידיה אנו יודעים, שהילדה מוכשרת מאוד, ביחוד בשטח המוסיקה.

נקווה, כפי שמבטיח לנו ווקמן, שההורים המאמצים של הילדה יבקרו בקרוב בארץ ונוכל להכיר אותה ואת הוריה החדשים.

\- - - - - - - -

Literaria Judaica-Hebraica

הועדה לחינוך יהודי למבוגרים, מטעם "בני ברית" שבארצות הברית, ניגשה עתה למפעל ספרותי כביר: להוציא לאור בדרך של הדפסת צילום, את מיטב הספרות של המאות השמונה-עשרה והתשע-עשרה, היא תקופת ההשכלה. יזמה נכבדה זו הנקראת בשם כנ"ל, נתמכת ע"י בתי-האולפנא היהודיים הגבוהים שבארצות הברית (ישיבה יוניברסיטי, אוניברסיטה ע"ש ברנדיס, בתי-ספר לרבנים ולמורים, ייווא ועוד) המטפחים גם את לימוד הספרות העברית החדשה ונתקלים במחסור של ספרים מאותה התקופה, ספרים שהם עכשיו יקרי-מציאות. השלב הראשון מכיל רשימה של 118 ספרים, כולל פריודיקה, מהם הופיעו כבר עד כה 88 ויתרם ייצאו לאור עד אמצע שנת 1969.

הספריה ע"ש ריב"ל אשר שמה לה למטרה לרכז בתוכה את הספרים של תקופת ההשכלה - מברכת על יזמה חשובה זו של "בני-ברית" בארצות הברית ומאחלת הצלחה למפעל. מחברר - אגב - כי כמחצית מהספרים הכלולים בשלב א' של Literaria Judaica-Hebraica מצויים כבר בספריה שלנו ואת החסר נשתדל לרכוש מהם.

ביצועו המעשי של מפעל זה הוא בידי המו"ל Ams Press, inc. 56 East 13th str. N.Y.

\- - - - - - - -

מסיבת חנוכה תשכ"ט. מדי שנה נוהגים אנו לקיים בחנוכה מיפגש חברתי של אנשי קרמניץ. אולם הפעם נתקלו העוסקים בכל בקשיים בלתי רגילים (ביהוד הקושי להשיג אולם במחיר סביר, וכך קשיים אחרים) לכן נאלצנו לוותר השנה על המיפגש בחנוכה. אנשי קרמניץ בחיפה נוהגים לקיים מיפגש מעין זה בפורים, ויש לצפות שהפעם ירבו להשתתף במיפגש זה גם חברים שמחוץ לחיפה, כפיצוי על מסיבת חנוכה שלא נערכה, וכבר עתה נאחל לחוגגים "פורים שמח!"

- - - - - -

תקון טעות. בחוברת מספר 2 של "קול יוצאי קרמניץ" ניתנה בעמוד 13 רשימה של "סכומים שנתקבלו מחו"ל". לצערנו נשמטה מרשימה זו תרומה של ישראל רויך מבואנוס-איירס בסך 50 דולר. אנו מתקנים בזאת את הרשימה ומבקשים את סליחתו של החבר רויך.

* * *

*

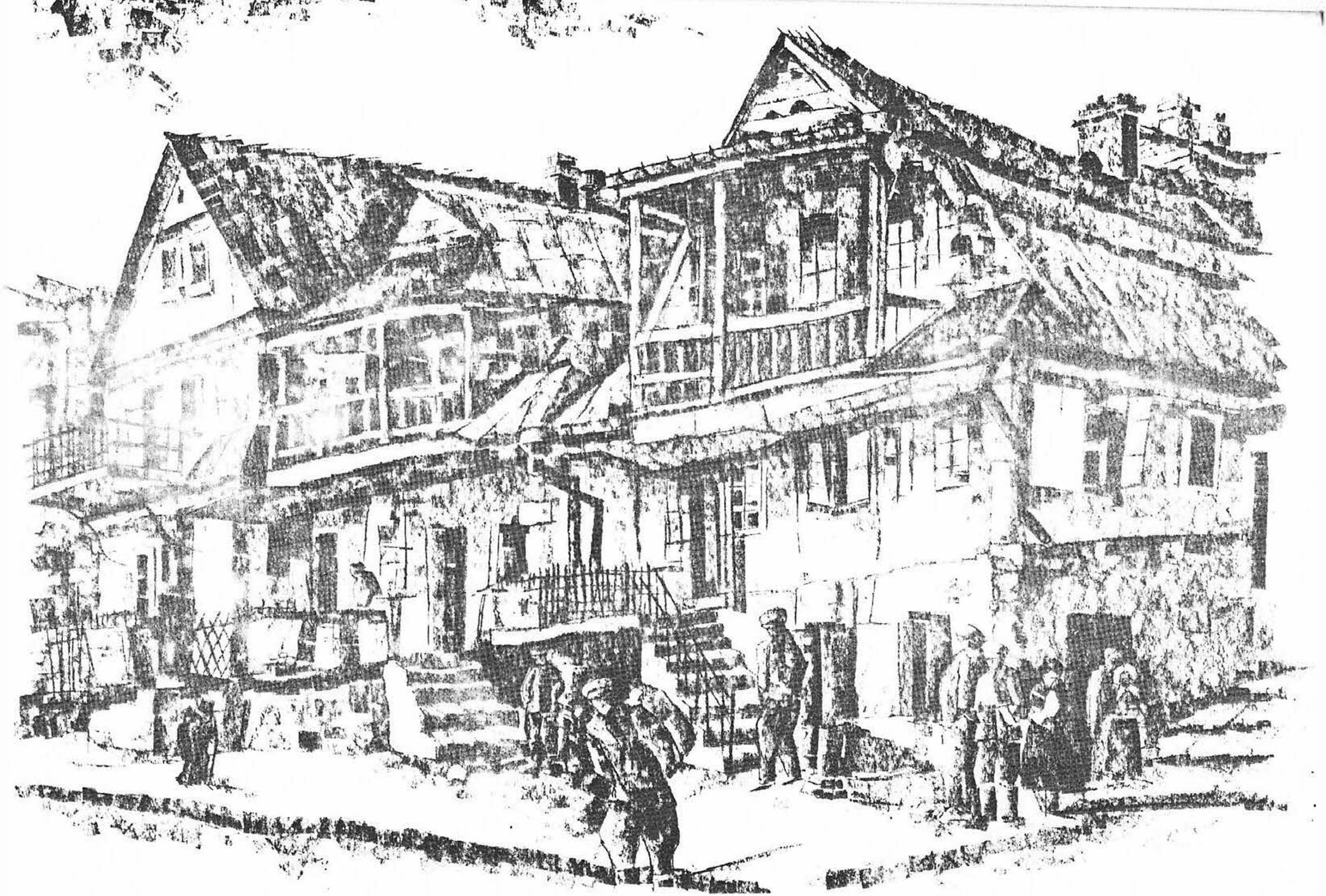

קטע מרחוב „שירוקה" בקרמניץ

א פראגמענט פון „שיראקא" גאס אין קרעמעניץ

רישום פחם: א. ארגמן

תל-אביב, ערב חנוכה תשכ"ט
15 דעצעמבער 1968

אינהאלט

זייט

צום ערשיינען פון העפט נומער 4 – די רעדאקציע 25

בגיא ההריגה און אויפן אלטן בית עולם – י. מאנדל, ו. וואקמאן 27

צוזאמענפאר פון אלע קרעמעניצער – דער ועד פון ארגון 28

וואלטן אלע געווען וואו זיי – מאנוס גאלדענבערג 30

מיט די דייטשן אין קרעמעניץ נאך דער פארניכטונג –
(דערציילונג פון פרוי נינה וועלטשער-דאנציג) – מאנוס גאלדענבערג 35

זין פון קרעמעניצער אין די מערכות ישראל, מ. בר-ציון – א. ארגמן, י. רוכל 40

די קארטאפל פון דעם גראף טארנאווסקי אין די
קאסטנס פון ר׳ הערש מענדל רויכל – ב. באדשאפ ניו-יארק 44

פון קרעמעניצער פאלקלאר – ו. וואקמאן 45

ביכער איבערבליק: תעודה בישראל – י. רוכל 46

180 יאר פון ריב"לס געבורטס- טאג –"סאוועטיש היימלאנד" 49

<u>הלכו לעולמם</u>: דני וואצמאן; נחום ווישנער; 50
יוסף טאפס; אייניקל פון מרים און
נחמן דעטער, ניו-יארק; הדסה פרידמאן-מ.ג.

<u>פארשידענעס</u> – י.ר. דער אויפשטאנד אין געטא קרעמעניץ – 55
ווער האט דעם געטא פארברענט?

די יערליכע אזכרה; צו דעם באזוך פון בעלא בערנשטיין –
קודליאש אין ישראל; דאס מבטל מאכן פון חנוכה אוונד היי-יאר;
תיקון טעות; שוניה ריש׳ס טאכטער אין אמעריקע,
Literaria Judaica-Hebraica

רעדאקציע קאלעגיום: מ. אות-יקר (אוטיקער), א. ארגמן, י. גאלדבערג,
מ. גאלדענבערג, ש. טייטעלמאן, י. רוכל.

גראפישער סטיל – א. ארגמן

קארעקטור – יידיש – חנה גאלדענבערג

איבערזעצונגען אין יידיש: רחל נדיר – אוטיקער, שמואל טייטעלמאן

* *

פרייז 2 ל"י. די חברים ווערן געבעטן איבערווייזן דעם אפצאל
מיטן באקומען פון העפט.

* *

<u>אדרעס פון רעדאקציע</u>: ארגון יוצאי קרעמעניץ, רח׳ זכרון יעקב 8, תל-אביב.

* *

ת.נ.

צום ערשיינען פון העפט נומער 4

- - - און ווידער זענען מיר פארפלייצט מיט בריוו פון אונדזערע לאנדסלייט אין אויסלאנד און אין ישראל, אין וועלכע עס שפיגלען זיך אפ די געמיינזאמע געפילן אונדזערע און די טיפע בענקשאפט צו אלעמען וואס מיר האבן פארלוירן. אבער דאס מאל זענען די בריוו נישט בלויז עמאציאנאל, נאר אין אייניקע פון זיי געפינען מיר אויך וויכטיקע און פראקטישע פארשלאגן ווי צו רעדאגירן די ווייטערדיקע העפטן, וועלכע נייע אפטיילונגען און וועלכער מאטעריאל איז וואונטשבאר, א.א. וו. דער דאזיקער צוגאנג זייערער צו "קול יוצאי קרעמעניץ", איז א צוגאנג פון אקטיווע שותפים, וועלכע זענען פאראינטערעסירט צו ווירקן אויף דעם צייטשריפט - אויסבעסערן זיין ניווא - דאס איז דאך אייגענטליך דער ציל פון די העפטן, וועלכע דארפן אויסדרוקן די געפילן און מיינונגען פון די קרעמעניצער לאנדסלייט אין ישראל און אין די תפוצות. מיר ווילן טאקי האפן דאס די רעדאקציע פון ׳ק.י.ק.׳ וועט אינגיכן פארברייטערט ווערן דורך חברים לאנדסלייט פון אויסלאנד.

מיר גיבן דא אייניקע אויסצוגן פון אט די בריוו. אט שרייבט אונדז פון ניו-יארק אונדזער חשובער לאנדנמאן דוד ראפאפארט, א שריפטשטעלער און זשורנאליסט, וועלכער רעדאגירט א פערטל-יאר שריפט אין יידיש, און איז יעצט דער סעקרעטאר פון קרעמעניצער סאסייעטי אין ניו-יארק. צוריק מיט א פאר מאנאט האט ער באזוכט ישראל.

"דער נומער 3 פון "קול יוצאי קרמניץ" איז זייער אינהאלטסרייך און אויסער-געוויינלעך בעשפאנט, ס׳איז געווען א נחת-רוח צו ליינען דאס זייער ווארעמע ארטיקל פונ׳ם אלטן וועטעראן פון יידישער זשורנאליסטיק און שעף רעדאקטאר פון דער ׳איטא׳, מענדל מאזעס, זיינע דערינערונגען פון קרעמעניץ און אירע מענטשן. נישט נאר זענען מיר קרעמעניצער פאעטיש-סענטימענטאל וועגן אונדזער שטאט און אונדזערע מענטשן, נאר אפילו אזא פראקטיצירטער שריפטשטעלער ווי מענדל מאזעס האט זיך צעגאסן אין אזא "אז ישיר" געזאנג. יוסף פאק׳ס ארטיקל וועגן גאלדפארב׳ן פרישט אפ א צייט פון א אידעאליסטישן לערער און פעדאגאג. אין אלגעמיין מעגט איר זיין שטאלץ מיט די אויסגאבן און דערגרייכונגען, וואס א סאך גרעסערע שטעט האבן נישט באוויזן אויפצוטאן. איר דארפט דעם זשורנאל אוועקשטעלן אויף א פערמאנענטן באזיס מיט אבאנענטן אויף א יערליכן אפצאל. "ק.י.ק." דארף ווערן א פערטל-יאר שריפט, וואס זאל דערגרייכן די ליינערס ערב ראש השנה, חנוכה, פסח און שבועות, - יום-טוב בלעטער. איך דענק איר דארפט

איר יעדן נומער שאפן א רובריק – א ביבלאגראפישע רשימה פון א צאל ביכער וואס – געפינען זיך אין דער ריב"ל ביבליאטעק, לאמיר זאגן – פון א צען ביכער אין א נומער מיט אן אויפקלערונג פון פינף–זעקס שורות וועגן דעם המציה און באדייטונג פון בוך. אויך, אז ס'עט זיך איינגיבן צו שאפן א טויזנט אבאנענטן וועט איר אפשר קענען דעם זשורנאל אפדרוקן, אנשטאט מולטיליט. אויך איז וויכטיג צו מאכן די נומערן מער פול–בלוטיק אינטערעסאנט, כ'מיין אז יעדער נומער זאל אויך ענטהאלטן א ליד, און ברוך השם ס'פעלט אונדז נישט פאעטישע שאפונגען פון קרעמעניצער, (ווי ימימה אבידר, הדסה רובין, העלען ווייינבערג, אחוץ מיין ווייניקייט). דאס ברענגט מיך צום געדאנק פון המשך, נאכוואוקס, צום צווייטן און דריטן דור קרעמעניצער קינדער אין די אמעריקעס, זיי לייענען אבער נישט קיין העברעאיש און נישט קיין יידיש, וועט איר דארפן פאר זיי צוגעבן ענגלישע און שפאנישע אפטיילונגען".

און אט שרייבט אונדז פון בוענאס איירעס אונדזער חשובער לאנדסמאן פריינט <u>מרדכי כץ</u>:

" – – – אייערע ווערטער זיינען ווי שטענדיק אדורכבעדרינגען מיט ברידערליכע הארציקע געפילן, און זענען "דברים היוצאים מן הלב". דאס 'קול פון קרעמעניץ' דארף און מוז געערט ווערן איבער דער גאנצער וועלט, וווּ נאר א קרעמעניצער געפינט זיך. אזעלכע ארטיקלען ווי פון י. רוכל, וועגן ד"ר זאב חסיד (קאליפארניע) און ד"ר מארק כץ (ניו–יארק), פילן אן אונדזערע הערצער מיט שטאלץ און כבוד. מיר לייענען מיט ווייטאק די ארטיקלען פון מענדל מאזעס און יוסף בערגמאן אין "סאוויעטישע היימלאנד". מיר געדענקען אסך די פארגאנגענהייט אבער מיטן פנים צו דער צוקונפט. עס וואלט דארום געווען זייער אינטערעסאנט און וויכטיק פאר די קרעמעניצער אין די תפוצות, איר זאלט געבן אין 'ק.י.ק.' פון צייט צו צייט א רשימה וועגן זיך און טעכטער פון אונדזערע לאנדסלייט אין ישראל. אפיצירן אדער פאראשוטיסטן מיר זענען זיכער אז עס זענען דא פיל אזעלכע. פון אייך זייט וועט דאס זיין פשוט אינפארמאציע און פון דער צווייטער זייט וועט זיך יעדער לאנדסמאן פילן ווי דאס וואלטן געווען זיינע אייגענע זין".

מיר נעמען אן אין פרינציפ די אויבנדערמאנטע פארשלאגן, און ווי ווייט מעגליך וועלן מיר זיי אויספירן. שוין אין היינטיקן העפט, נומער 4, גיבן מיר אייניקע ארטיקלען אין גייסט פון די דאזיקע פארשלאגן.

מיר ווענדן זיך באזונדערס אייער אויפמערקזאמקייט צו דעם פארשלאג וועלכער ווערט דא געבראכט וועגן א וועלט צוזאמענפאר פון קרעמעניצער. הלוואי זאל דער פלאן אנגענומען און באשטעטיקט ווערן און זאלן מיר בקרוב זען אויך זיין פארווירקליכונג.

די רעדאקציע.

*   *   *

י.ר.

בגיא-ההריגה און אויפן אלטן בית-עולם

אין זיין בריוו פון קרעמעניץ פון 10.9.68, אדרעסירט צו חבר וואקמאן קיין אמעריקא, דערציילט דער געטרייער און איבערגעגעבענער ישראל מאנדל, וועגן גיא-ההריגה ווי אויך וועגן אלטן בית הקברות אין קרעמעניץ:

"דעם דענקמאל האב איך פארעכט , אויסגעבויט א פארקן און ארום געפלאנצט ביימער. איך וועל זיך באמיען דאס אלעס היטן אין ארדנונג אויך להבא.

איך שיק אייך בילדער פון דעם דענקמאל און אויך פון דעם פארקן, איך בעט אייך איבערגעבן צוויי פון זיי דעם הער בארשאפ און רחל סענדעראוויץ (מיט וועלכער כ׳האב זיך באגעגענט אין לעמבערג פאר 2 יארן).

אויפן קבר פון אונדזערע קדושים האב איך געדאוונט פאר די נשמות פון אלע אונדזערע אומגעקומענע ברידער.

איך האב אויך באזוכט דעם אלטן בית-עולם און דארט אויפן קבר פון דעם רב סענדעראוויץ און אויפן קבר פון דיין מוטער (געמיינט וואקמאנ׳ס מוטער ע"ה) מתפלל געווען.

אויפן אלטן בית-עולם זענען די מצבות אין גוטן צושטאנד. זאל גאט עלפן אז שלום זאל ערשן איבער דער גאנצער וועלט.

א גריס פון אלע קרעמעניצער. אונזער אלעמענס דאנק פאר דער הילף צום אויפשטעלן דעם דענקמאל און דעם פלויט ארום".

אונדזער פריינד וואקמאן האט אונז איבערגעשיקט די בילדער און מיר געבן זיי אין דעם העפט. וואקמאן שרייבט:

"עס ליגט אויף אונדז איין היילי קער חוב איבערגעבן די צוקונפטיקע דורות דעם זכר פון אונדזערע קדושים. זאל יעדער קרעמעניצער היטן די בילדער אין זיין היים און ווייזן זיי זיינע קינדער און זיי אזוי זאגן: "זע מיין קינד, דא זענען באגראבן אונדזערע שוועסטער, ברודער, עלטערן, קינדער, פערצן טויזנט נפשות (נאציקע קרבנות, ימח שמם) אלט און יונג. די גרובן האבן די קדושים אליין געגראבן, מיט זייערע אייגענע הענט געגראבן פאר זיך און פאר זייערע פיצעלעך קינדער! קוק און געדענק! געדענק און פארגעס ניט". "דו זעסט אט דעם דענקמאל! אויף איהם שטייט געשריבן, אז אין דעם גרויסן קבר זענען באגראבן 14 טויזנט אומשולדיקע <u>מענטשן</u>. סתם מענטשן,

און דעם נאמען "ייד" איז נישט דערמאנט, הס מלהזכיר, חאטש ס'זענען דארט באגראבן בלויז יידן, כשרע יידן. דאס איז אונדזער גורל צווישן גויים. געדענק און פארגעס נישט !!!"

- - - - - -

דרוקענדיק די ווערטער שיקן מיר אונדזער ברכה (צו וועט זי דערגייין?) דעם טייערן יידן ישראל מאנדל פון קרעמעניץ, וועלכער האט גענומען אויף זיך דעם הייליקן חוב צו היטן דעם אונז אלעמען טייערן קבר פון חילול הקודש.

מיר ווינטשן ישראל מאנדל אריכות ימים, געזונט און כח אויסצופירן די הייליקע שליחות. ער איז א שליח-ציבור. א שליח פון די קרעמעניצער באשר הם שם און "שליחי ציבור אינם ניזוקין" ווערן נישט געשעדיקט - שטייט ביי אונדז געשריבן.

זאל ער פארזעצן און שטיין אויף דער וואך נאך לאנגע יארן און זאל אים באגלייטן אונדזער ברכה!

יידיש - חנה גאלדענבערג

- - - - - -

צוזאמענפאר פון אלע קרעמעניצער

(א פארשלאג)

צו די פארוואלטונגען פון קרעמעניצער לאנדסלייט אין ארגענטינע, אמעריקע, קאנאדע, שלום רב!

דער זעקסטעגיקער קריג און אלעס וואס מיט אים איז געווען פארבונדען, האבן אונדזע קרעמעניצער שטארק דערנענט. צו אט דער דערנענטערונג האבן אויך פיל מיטגעבראכט די העפטן "קול יוצאי קרמניץ". יעדער נייער העפט, וועלכער איז ערשינען איז באגלייט געווארן מיט רירענדע אפרופן און בריוו און אין ווארט דורך די קרעמעניצער אומעטום, ווי די העפטן האבן דערגרייכט. עס האבן זיך ביי זיי דערוועקט מיט א פארגרעסערטן כוח די נאבעלע געפילן פון בענקשאפט צו דער היים פון זייער קינדהיים אין יוגענט און פון אנגעהעריקייט צו דער גרויסער משפחה קרעמעניצער, וועלכע דער גורל האט לעבן געלאזט.

אונטער דעם איינדרוק פון אט די געפילן און באגערן האט אונזער חבר מרדכי אות-יקר (אוטיקער) אפגעבראכט, בשעת דער יערליכער אזכרה נאך אונזערע קדושים, א געדאנק וועגן א

צוזאמענפאר פון אלע קרעמעניצער, באשר הם שם, און אין ישראל. דער צוזאמענפאר זאל זיך אנהויבן מיט דער יערליכער אזכרה, דעם 14-טן אוגוסט 1969.

אט דער געדאנק איז דורך אונז דא אויפגענומען געווארן מיט התלהבות, אבער כדי אים צו פארווירקליכן דארפן מיר ערן אייער מיינונג וועגן אט דער זאך און עווענטועל אייער הסכמה.

דער צוועק פון צוזאמענפאר איז קודם כל א ברידערליכע באגעגעניש. מיר אלע ווייסן וואס אזא באגעגעניש, נאך פיל יארן, מיינט פאר א קרעמעניצער. דער פראגראם פון צוזאמענפאר, וואו מיר זעען דאס פאר זאל באשטיין: פון דער יערליכער אזכרה נאך אונזערע קדושים אין תל-אביב, פון א קאלעקטיווען באזוך אין "יד ושם" אין ירושלים, פון א באגעגעניש מיט אונזערע לאנדסלייט אין חיפה און אומגעגענט, פון א אוונט געווידמעט די זכרונות פון אמאל און געזאנג נוסח קרעמעניץ, פון א אויסשטעלונג, ווי עס וועלן קאנצענטרירט ווערן בילדער, צייטונגען, דאקומענטן, וואס האבן א שייכות צו קרעמעניץ און צו קרעמעניצער.

דאס זענען דערווייל נאר רויע שטריכן פון פראיעקט. די דעטאלן, און אויך פארשידענע אנדערע פונקטן פארבונדענע מיט אים, וועלן מיר מוזן באטראכטן און באארבייטן צוזאמען.

אויב דער פראיעקט ווערט דורך אייך אנגענומען.דארף יעדער לאנדסמאנשאפט אויסוועלן די געעריגע חברים, וועלכע זאלן זיך צו די פארבערייטונגען פון פראיעקט א נעם טאן מיט דער גרעסטער ענערגיע און ווילן. איינער פון די חברים פון יעדער לאנדסמאנשאפט זאל אנגעמערקט ווערן אלס דער פארשטעער לגבי אונדז, מיט וועלכן מיר וועלן זיין אין פארבינדונג, כדי דורך אים צוזאמען מיט אייך באשטימען די פונקטן פון פראגראם, ווי אויך די ארגאניזירונג מיטלען.

מיר געען ארויס פון דער הנחה, דאס טראץ דעם וואס א געוויסער צאל קרעמעניצער האט שוין באזוכט ישראל (איינינגע פון זיי שוין ניט דאס ערשטע מאל) געפינען זיך נאך פיל קרעמעניצער, וואס טראכטן אין דער צוקונפט אזא באזוך אויספירן. אט זיי וועלן זייערע רייזעס קענען צופאסן צו דער צייט פון צוזאמענפאר.

אום צו פארלייכטן זייער אויפהאלט אין ישראל לייגן מיר פאר די קרעמעניצער, וועלכע וועלן זיך מיט אונז פאראויס פארבונדן,אום זיי אויפנעמען אין די היימען פון קרעמעניצער, פאר דער צייט פון זעהר זיין דא.

נעמענדיק אין אכט די אלע שוועריקייטן און מכשולים, וואס זענען פארבינדן מיט אזא צוציהענדן, אבער אויך געוואגטן פלאן, מוזן מיר דא האנדלן שנעל, יעדע וואך פון אפלייגן, יעדער טאג, קען די זאך מאכן צו נישט.

איר ווערט דערום געבעטן , טייערע חברים, אייערע מיינונגען און השגות וועגן פראיעקט שוין באטראכטן, און אין פאל פון א פאזיטיווער שטעלונג פון אייער זייט, אונדז תיכף מעלדן די נעמען פון אייערע פארשטעער, וועלכע האבן אויף זיך גענומען דעם עול פון צוזאמענארבייטן מיט אונדז און פארווירקליכן פון פראיעקט.

א שנעלע דעציזיע און ענטפער איז באזונדערס נויטיק פאר די צוקונפטיקע אנטיילנעמער, וועלכע דארפן באצייטענס ערלעדיקן די פארמאליטעטן, וואס זענען פארבינדן מיט דער רייזע.

מיר האפן אז, פונקט ווי אנדערע אונטערנעמונגען אונזערע ביז יעצט, וועט אויך אט די אונטערנעמונג ניט אנטוישן.

מיר ווארטן אויף אייער תשובה בהקדם.

מיט ברודערליכן גרוס

אין נאמען פון די יוצאי קרמניץ אין ישראל

דער ועד פון ארגון

- - - - -

ביז צום ארויסגעבן פון העפט האבען מיר קיין ענטפער נישט באקומען פון אונדזערע לאנדסלייט אין אויסלאנד.

- - - - -

<u>מ. גאלדענבערג</u>

<u>וואלטן אלע געווען ווי זיי</u>

דערציילט דורך א פרוי וואס איז אלס קינד געראטעוועט געווארן פון די הענט פון די נאצישע רוצחים דורך די "שטונדיסטן" אין קרעמעניץ.

אין אלע דערציילונגען וועגן די גרויל-טאטן פון די נאצים און זייערע מיטלפער אין קרעמעניץ, קומט אויף מיט דער גרעסטער גרויזאמקייט די פיינדליכע באציהונג פון א גרויסן טייל פון דער קריסטלעכער באפעלקערונג צו זייערע יידישע שכנים - זייער חיהשע שאדן-פרייד.

אט אויף דעם פינסטערן פאן שיינט ארויס מיט א דאפלטן ליכט דער רעטונגס אקט פון אייניקע קריסטן פון קרעמעניץ און אומגעגענט, וועלכע האבן ריזיקירט מיט זייערע און זייערע משפחות לעבענס צו ראטעווען א יידיש קינד.

וועד זענען אט די מענטשן?

דאס זענען פשוטע מיעשטשאנעס און פויערים, וועלכע אין דורשט נאך א אמתן גלויבן האבן פארלאזט די פראוואסלאווע קירכע און זיך איינגעשלאסן אין די עוואנגעלישע קרייזן, וואס זענען דאן געווען טעטיק אין אונזער געגנט.

גערופן האבן זיי די שכנים "שטונדיסטן". פיל פון אונדז געדענקען נאך דעם נאמען און דעם בית-תפילה. זייערן אויפן וועג צו דער דובנער ראגאטקע, וואו זיי פלעגן זיך צונויפקומען יעדן זונטאג אן א גלח און אן איקאנעס. דארט פלעגן זיי זינגען מיט התלהבות קאפיטלען פון ביבליע.

די דערציילונג וואס מיר געבן דא איבער האב איך געערט צוזאמען מיט ריבה בערנשטיין, ז"ל, צוריק מיט 12 יאר פון א יונגער פרוי אין תל-אביב.

אין געטא ראדזיווילאוו האט געערשט דער הונגער ווי אין אלע געטאס. מענטשן זענען געפאלן ווי פליגן כדי אויפצוהאלטן ביים לעבן מיין משפחה, פלעג איך דאן, א קינד פון 13 יאר, ארויסכאפן זיך פון געטא אום צו קריגן בא באקאנטע פויערים עפעס פון עסענווארג.

קומענדיק אמאל אהיים פון אזא מסוכנעם "אויספלוג" האבן מיר מיינע עלטערן מיטגעטיילט אז מגיים ליקווידירן דעם געטא בקרוב. זיי האבן דורכאוים געפאדערט איך זאל זיך ראטעווען אין איך האב זיי געפאלגט און בין אוועק צו א באקאנטן פויער, ער האט מיך באהאלטן אין א סטערטע היי אין זיין הויף. אויף צומארגנס האבן עטלעכע דייטשן אים אפגעשטעקט א "וויזיט". זיי האבן מיט ווידלעס געשטורכעט אין דער סטערטע, זיי האבן אבער אויף מיין גליק, מיך ניט פארוואונדעט.

דער פויער האט מורא געהאט ווייטער מיך האלטן און האט מיך איבערגעגעבן צו א פרוי, א עוואנגעליסטן, וועלכע האט פארן קריג געדינט בא אונדז אין שטוב. צו איר אין שטוב איז נאך איניקע טעג פון מיין אויפהאלטן זיך אנגעקומען נאך א יידיש מיידל.

ביידע האבן מיר דארט ניט געקאנט זיין און מיר זענען אוועק אין א פוסט הויז. ווען ס'האבן זיך אבער אנגעהויבן זיכעניישן אין דארף האבן מיר געמוזט זיך צושיידן.

דער פויער, וואס האט מיך באהאלטן אין דער סטערטע, האט מיך אראפגעלאזט אין א פארלאזטן ברונעם אינמיטן פעלד. ער האט פאר דעם אויסגעגראבן א נישע אין וואנט פון דעם ברונעם און דארט בין איך געליגן אין פארלויף פון.טאג באנאכט פלעג מיך דער פויער אויפהויבן און געבן צו עסן.

איינמאל האב איך געערט ווי מ'רעדט ביים ברונעם. כ'האב באלד פארשטאנען אז דאס איז א שמועס צווישן צוויי דייטשן. פלוצלינג האבן זיי אנגעהויבן שיסן אין ברונעם אריין.

נאך א באראטונג האבן די אלייניקס אויסגעגראבן א גרוב אין דער ליימיקער פאדלאגע זייערער אין מיך אהין אראפגעלאזט. די פאדלאגע האט מען פארדעקט מיט ברייטער און ליים. איך האב דארט ניט געהאט מיט וואס צו אטעמען. א ליכט פלייגט דארט פארלאשן ווערן באלד נאכן אנצונדן, ווייל עס האט ניט געהאט גענוג זויערשטאף.

אינגיכן איז ערשינען א נייע צרה. די דייטשן האבן אנגעהויבן כאפן יונגע אוקראינער און אוקראינערינס אויף ארבעט קיין דייטשלאנד. אין איינעם א פרימארגן האבן זיך אט די כאפערס פלוצלינג באוויזן אויף דעם בארג (צ׳ערצ׳ע) וואס איבער דעם בית עולם, דארט ווי טאבאצוקס הויז האט זיך געפינען. ס׳איז ניטש געווען קיין צייט זיך צו באאלטן אין גריב. די אלייניקס האבן מיך אויף שנעל אוועקגעזעצט אונטערן טיש און ארום אים האבן זיך געזעצט אלע ניין קינדער זייערע אזוי האבן זיי.מיך פארשטעלט מיט די פיס. מערקווירדיק ווי אט די קליינע קינדער האבן מיין אויפהאלטן זיך בא זיי אין שטוב געהאלטן אין שטרענגען סוד. און ניט איינמאל אפילו זיך ארויסגעכאפט פאר זייערע חברים.

איינמאל, ווען כ׳בין געליגן שווער קראנק אויפן אויוון,זענען אין הויז ווידעראמאל ארייגעפאלן אונערווארטעט די דייטשן. זיי האבן באקוקט מיך אויפן אויוון. אלייניקס פרוי האט זיך פאר זיי פארקלאגט אז כ׳בין איר שטומע, קראנקע טאכטער. דער רושם מיינער אויף זיי איז געווען אזעלכער, דאס זיי האבן מיט פאראכטונג א מאך געטאן מיט די הענט און אוועק פון שטוב.

אזוי איז אוועק נאך א מאנאט. איך האב געזען, אז מער קען איך ניט בלייבן ביי די אלייניקס ווייל זיי אליין האבן ניט געהאט וואס צו עסן. און ווען די פרוי אולייניק האט זיך געלאזט איבער די דערפער בייטן ברויט, בין איך מיט איר מיטגעגאנגען. אין איינעם פון די דערפער האב איך אנגעטראפן א פרוי, וועלכע פלעגט אריינקומען צו אונז אין ראדזיווילאוו.

אט די פרוי האט מיך גענומען צו זיך מיט דעם באדינג כ׳זאל איר אויסשטריקן א סוועדער. זי האט מיך אוועקגעזעצט ביי זיך אויף דעם בוידעם און דארט האב איך געשטריקט. כהאב געזען אז דאס זאל דויערן וואס לענגער, די פרוי פלעגט מיר אהין ברענגען עסן. די נאטירליכע באדערפענישן פלעג איך מאכן אין איין העמער, וועלכן זי פלעגט אראפטראגן.

דריי וואכן האב איך דארט געשטריקט און דאן האט די פרוי מיך צוריק פארנומען צו אלייניקן. זי האט אויך צוזאמען מיט מיר אהין מיטגעבראכט ברויט און מעהל. ביי די אלייניקס האט מען מיך זייער ווארים אויפגענומען. כ׳האב אבער זייער געליטן צוזעענדיק די נויט פון דער משפחה.

די וואנגעליקער פלעגן איינארדנען פון צייט צו צייט א טבילה צערעמאניע. די

אלייניקס האבן מיך איינמאל אויף אזא צערעמאניע מיטגענומען. דארט האב איך דערזען דעם אנפירער פון די עוואנגעליקער, וועלכער האט גוט געקענט מיינע עלטערן אין ראדזיווילאוו. ער האט מיר צום אלעם ערשטן פארגעלייגט א סומע געלד. ער האט גוט געוווסט וועגן דער ארעמקייט פון אלייניק און דערום מיך איבערגעגעבן א מאן פון ראדזיווילאוו, וועלכער האט מיך פארנומען צו זיך אין דארף. אין דעם זעלבן דארף האט זיך אויסבאהאלטן א ראדזיווילאווער פאמיליע טשערניאק (די פרוי איז געווען א קרעמעניצער). מיין רעטער האט מיך צו זיי געבראכט זיי וויזן. אין א קורצע צייט ארום האבן זיי די דייטשן געפינען און אלעמען געהרגעט.

אין דעם דאזיקן דארף האב איך זיך אויסבאהאלטן ביז די רוסישע ארמיי האט פארנומען די געגענט. זי האט מיך תיכף געבראכט קיין קרעמעניץ צוריק צו די אלייניקס.

דאס רוסישע מיליטער האט נאך צוויי טעג אפגעטרעטן און ווידער זענען די דייטשן אריין קיין קרעמעניץ.

די פרוי אלייניק האט מיך געבראכט אין מאנאסטיר, ווי די מאנאכינס האבן מיך אנגעטאן זייערע קליידער און איך בין געווען ווי איינע פון זיי.

נאך צוויי וואכן האבן זיך די רוסן ווידער אריינגעריסן קיין קרעמעניץ. די פרוי אלייניק איז געקומען אין מאנאסטיר און מיך פארנומען צו דער רוסישער קאמענדאטור. דארט האט מען מיך וועגן אלעם אויסגעפרייגט. מיין צושטאנד איז געווען שרעקליך, די פיס זענען געווען שטארק געשוואלן, כ'בין געגאנגען אנגעשפארט אויף א שטעקן. מיין קול איז געווען זייער שוואך און משונהדיק, ווייל חדשים לאנג האב איך ניט גערעדט, אפילו ניט אין מאנאסטיר, מורא האבענדיק זיי זאלן ניט דערקענען, דאס איך בין א יידישע. איך האב מיך באזעצט אין איינעם פון די פוסטע הייזער אין שטאט. דארט האט זיך אויך געפינען א קרעמעניצער יוסף מרגלית, ביי 30 יאר אלט. ווייזט אויס פון קצבים. ער האט זיך די גאנצע צייט אויסבאהאלטן ביי פויערים לעבן שומסק.אויך האב איך באגעגענט אין שטאט א הויכן און זייער אויסגעדארטן מאן, וועלכער האט זיך די גאנצע צייט אויסבאהאלטן צווישן די הויכע סקאלעס אויף דער טשערטשע.מען האט אים נאכער גערופן "דער קרעמעניצער ראבינזאן קרוזא".

ארום צוויי מאנאטן בין איך געווען אין קרעמעניץ. די עוואנגעליסטן פלעגן מיר און די איבעריקע יידן ברענגען עסן. מיר זענען געווען געגצליך פריי. אין איינעם א טאג בין איך אוועק צו די אלייניקס זיי דאנקן פאר אלעס, וואס זיי האבן פאר מי געטאן. דער הונט זייערער האט זיך מיט מיר זעהר דערפרייט און מיך געגומען מיט א אימפעט לעקן. גראד דאן האט זיך אין שטוב געפונען די שכנה, וואס פלעגט באקן ברויט יעדע וואך. זי האט זיך דערויף שטארק געוואונדערט נאכער האט איר אלייניק אלעם דערציילט, צוגעגעבנדיק,"אט זע ווי א הונט אז

אליינ יקס האבן מיך איינמאל אויף אזא צערעמאניע מיטגענומען. דארט האב איך דערזען דעם אנפירער פון די עוואנגעליקער, וועלכער האט גוט געקענט מיינע עלטערן אין ראדזיוויללאוו. ער האט מיר צום אלעם ערשטן פארגעלייגט א סומע געלד. ער האט גוט געוווסט וועגן דער ארעמקייט פון אליינ יק און דערום מיך איבערגעגעבן א מאן פון ראדזיוויללאוו, וועלכער האט מיך פארנומען צו זיך אין דארף. אין דעם זעלבן דארף האט זיך אויסבאהאלטן א ראדזיווילאווער פאמיליע טשערניאק (די פרוי איז געווען א קרעמעניצער). מיין רעטער האט מיך צו זיי געבראכט זיי ווייזן. איך א קורצע צייט ארום האבן זיי די דייטשן געפינען און אלעמען געהרגעט.

אין דעם דאזיקן דארף האב איך זיך אויסבאהאלטן ביז די רוסישע ארמיי האט פארנומען די געגענט. זי האט מיך תיכף געבראכט קיין קרעמעניץ צוריק צו די אליינ יקס.

דאס רוסישע מילטער האט נאך צוויי טעג אפגעטרעטן און ווידער זענען די דייטשן אריין קיין קרעמעניץ.

די פרוי אליינ יק האט מיך געבראכט אין מאנאסטיר, ווי די מאנאכינס האבן מיך אנגעטאן זייערע קליידער און איך בין געווען ווי איינע פון זיי.

נאך צוויי וואכן האבן זיך די רוסן ווידער אריינגעריסן קיין קרעמעניץ. די פרוי אליינ יק איז געקומען אין מאנאסטיר און מיך פארנומען צו דער רוסישער קאמענדאטור. דארט האט מען מיך וועגן אלעס אויסגעפרייגט. מיין צושטאנד איז געווען שרעקליך, די פיס זענען געווען שטארק געשוואלן, כ׳בין געגאנגען אנגעשפארט אויף א שטעקן. מיין קול איז געווען זייער שוואך און משונהדיק, ווייל חדשים לאנג האב איך ניט גערעדט, אפילו ניט אין מאנאסטיר, מורא האבענדיק זיי זאלן ניט דערקענען, דאס איך בין א יידישע. איך האב מיך באזעצט אין איינעם פון די פוסטע הייזער אין שטאט. דארט האט זיך אויך געפינען א קרעמעניצער יוסף מרגלית, ביי 30 יאר אלט. ער האט זיך די גאנצע צייט אויסבאהאלטן ביי פויערים לעבן שומסק. ווייזט אויס פון קצבים. איך האב איך באגעגענט אין שטאט א הויכן און זייער אויסגעדארטן מאן, וועלכער האט זיך די גאנצע צייט אויסבאהאלטן צווישן די הויכע סקאלעס אויף דער טשערטשע. מען האט אים נאכער גערופן "דער קרעמעניצער ראבינזאן קרוזא".

ארום צוויי מאנאטן בין איך געווען אין קרעמעניץ. די עוואנגעליסטן פלעגן מיר און די איבעריקע יידן ברענגען עסן. מיר זענען געווען גענצליך פריי. אין איינעם א טאג בין איך אוועק צו די אליינ יקס זיי דאנקן פאר אלעס, וואס זיי האבן פאר מי געטאן. דער הונט זייערער האט זיך מיט מיר זעהר דערפרייט און מיך גענומען מיט א אימפעט לעקן. גראד דאן האט זיך אין שטוב געפונען די שכנה, וואס פלעגט באקן ברויט יעדע וואך. זי האט זיך דערויף שטארק געוואונדערט נאכער האט איר אליינ יק אלעס דערציילט, צוגעגעבנדיק, "אט זע ווי א הונט אז

אפט בעסער ווי א מענטש".

איך בין נאכער איבערגעפארן קיין ראדזיוווילאוו, וואו איך האב געארבייט אלס פאסט בעאמטע, ס'איז דארט דאן ארעסטירט געווארן דער פירער פון די עוואנגעליסטן אין ראדזיוווילאוו.

די איינציקע לעבענס געבליבענע יידן זענען דאן געווען פריוווילעגירט דורך דער רוסישער מאכט. עס איז מיר דערום געלונגען, צו מיין גרויס צופרידענהייט, דעם עוואנגעלישן פירער באפרייען.

דערמיט שלוס איך מיין דערציילונג. כ'וויל נאר צוגעבן, אז ביז היינט זענען מיר ניט באקאנט די רעליגיעזע פרינציפן פון מיינע רעטער, די עוואנגעליקער. איין זאך ווייס איך, אז אין דעם בעסטיאלישן, רוצחישן שדים טאנץ וואס ארום האבן זיי ניט פארלוירן דעם צלם אלהים. אדאנק דעם בין איך לעבן געליבן.

יידיש – שמואל טייטעלמאן.

– – – – –

<u>מאנוס גאלדענבערג</u>

<u>מיט די דייטשן און קרעמעניץ נאך דער פארניכטונג</u>

(דערציילונג פון פרוי נינה וועלטשער–דאנציג)

עסוואס איינגעבויגן, אנגעשפארט אויפן טיש, אירע אויגען געווענדעט ערגעץ וואו, צו דעם פינצטערן תהום פון יענע ווייטע טעג, זיצט געגן אונז די פרוי נינה וועלטשער–דאנציג און ברענגט ארויף פון דארט שרעקליכע זכרונות.

מיר, די מיטגלידער פון ועד, ערן זיך צו, צו יעדעס ווארט אירס מיט א געפיל פון שולד. צוליעב אונז מוז פרוי נינה ווידער דורכלייבן יענעם שרעקליכעס קאפיטל, איינע פון די קאפיטלן, וועלכע דערשיטערן אונז אלעמען ווען מיר ערן זיי, און ווייזן אונדז אלעמאל אויפסניי ווי אנגעהויער גרויס איז דער נאצישער פארברעכן געגן אתדזער פאלק.

פון דער דערציילערן ערן מיר אויך וועגן אויסדריקן פון מענטשלעכע געפילן ביי איינציגע פוילישע און אוקראינער. טאקי נאר איינצעלנע פאלן, אבער זיי זענען גענוג אום אומצוקערן אונדז דעם גלויבן אין מענטשן.

פרוי נינה האט שטודירט אין ווארשאווער אוניווערסיטעט. זי איז געוואקסן געווארן אין דעם הויז פון א רעליגיעזער פארמעגליכער יידישער פאמיליע, ווי טראדיציע און אלגעמיינע

בילדונג זענען געווען ענג געשלאסן, פון די פאמיליעס, וועלכע זייגען געווען דער יסוד פון פוילישן יידענטום אין צייט פון זיין גדולה. דאס געזיכט פון נינען טראגט נאך אויף זיך דעם יוגענטליכן חן און גלאנץ און שפראצט מיט ענערגיע.

ווען די דייטשן האבן אקופירט פוילן , אנטלויפט נינה מיט איר מאן און עלטערן קיין ברעסט־ליטאווסק און פון דארט קיין טוטשין, וואלינער גובערניע. אין טוטשין ארבייט זי אלס לערערן אין א יידישער שולע. אויך איר מאן ווערט באשעפטיגט אלס בעאמטער. אבער אט רייסן זיך די דייטשן אריין קיין רוסלאנד. זיי אקופירן טוטשין און עס הויבט זיך דארט אן א בלוטיגער שדים־טאנץ. יידישע לעבענס ווערן הפקר, עס הרגענען זיי די דייטשן, עס מארדן זיי די אוקראינער.

נינה איז אין אט דער צייט געליגן אין שפיטאל, וואו זי האט געבוירן איר ערשטעס קינד, א טעכטערל. אלס א יידן האט נינה זיך ניט געטארט געפונען אין שפיטאל. אבער דער פערסאנאל האלט זי דאך אין משך פון עטליכע טעג דארט. נאכן פארלאזן פון שפיטאל שטעלט נינה אויף, ביי דער עקזיסטירענדער אין טוטשין וואל פאבריק, א ווארשטאט צום שטריקן ווארימע העניטשקיס פאר דער דייטשער ארמיי עס ארבעטן אונטער איר אויפזיכט 30 פרויען, יידישע און פוילישע. דאס האט איר געגעבן די מעגליכקייט פון א חיי שעה.

ניט לאנג האט אבער געדויערט און אין שטאדט הויבט מען אן רעדן וועגן אויפשטעלן א געטא און אז די דייטשן האבן שוין אויסגעפינען א פאסיגן פלאץ פאר א מאסן גרוב.

די רציחות זענען דערווייל אנגעגאן אלע מאל מער און מער.

אין דער צייט זענען קיין טוטשין אנגעקומען יידן פון קרעמעניץ, אין האבן דערציילט אז קרעמעניצער יידן, וועלכע האבן באוויזן אויסצומיידן די גרויסע אקציע, האבן אינטערגעציגדן דעם געטא מיטן צוועק זיך אליין צו פארברענען כדי ניט ארייגצופאלן אין די הענד פון די נאציס.

די טוטשינער יידן באשליסן נאכפאלגן דעם קרעמעניצער ביישפיל און ווען עס קומט די צייט פון אומקום פארזאמלען זיך א טייל יידן, צווישן זיי אויך נינאס פאטער, אין דער שול. אנגעטאנע אין זייערע טליתים האבן זיי געזאגט תהילים און נאכער אנגעצינדן די געביידע אין אזוי ארום אומגעקומען אין פייער.

האבענדיג פאר זיך איין ציעל, דורכאויס צו ראטעווען דאס קליינע קינד, מאכן נינה און איר מאן דעם דרייסטן שריט און זיי אנטלויפן פון געטא, ערב זיין פולקאמער פארניכטונג. א טאטארישע פרוי, מיט וועמען נינא האט זיך באגייגענט, ארבייטענדיג נאך אין דעם ווארשטאט, נעמט צו זיך דאס קינד. די טאטארין האלט ביי זיך דאס קינד צווי יאר כמעט און דערנאך, קערט זי דאס אום דער מוטער אירער געזונד און שטארק. זי איז יעצט מיט אונדז אין

ישראל . א פוילעשער פויער, כמיעליעווסקי,באהאלט דאס פארל דאנציג, אונטערן דאך פון זיין סטאדאלע. אייניגע טעג נאך זייער זיין דארט, האבן זיי זיך דערוויסט אז מען גראבט ניט ווייט א גרוב פאר א מאסן קבר. און אין איין פרימארגן האבן זיי דערהערט א שיסעריי, וואס דאס האט באדייט – איז געווען פאר זיי פארשטענדליך.

מיט יעדן טאג ווערט זייער באהעלטניש מער אונזיכער זיין ווערן דארט אויך ממש לייבידיקערייט אויפגעגעסן פון די לייז. כמיעלעבסקי פירט זיי דאן איבער אין וואלד אריין, וואו עס האט זיך אויך געפונען נינעס שוועסטער, דאס איז געווען אין דער צייט ווען די פארטיזאנער באוועגונג האט געמאכט אירע ערשטע טריט.

נינה און איר מאן פארלאזן דעם וואלד און גייען איבער קיין שופקאוו אין סאוווכאז.

דער נאמען שופקאוו רופט ארויס ביי יעדן עלטערן קרעמעניצער די אסוציאציע פון זומערן אין קרעמעניץ, ווען די שטאט פלעגט זיך אויסלייזיקן. פיל פאמיליעס פלעגן ארויספארן אויף דאטשעס קיין ברעזעץ, סמיגע, מלכ'ס בריק און ווידימקע. די פרעמדע שילער פון סעמינאר און אנדערע שולן זענען זיך צעפארן. און די צוויי פאלקן פון די דראגונער און פוסגייער פלעגן דאן ארויסמארשירן קיין שופקאוו אויף זומערדיקן לאגער און מאנעוורן. מיט זיי פלעגן מיטפארן די יידישע פאדראטשיקעס. עס האבן זיי אהינגעפירט די איזוואשטשיקעס אין זייערע פאיטאנעס אויף ווייטע, זאמדיקע וועגן, דורך שמעקענדיקע סאסנאוויע וועלדער.

און ווען די איזוואשטשיקעס פלעגן זיך אומקערן, האבן זיי זיצענדיק ברייטלעך אויף נחמן זייגערמאכער'ס טרעפ, דערציילט בנחת די פאסירונגען זייערע אויף דעם וועג. די מילדע זון האט זיי צערטלעך געווארעמט, די אקאציע ביימער פון "סאבאר" הויף האבן זיי פארשיכורט מיט זייער זיסן דופט. די "בריק" איז געווען ווי אויסגעקערט. די פערד זייערע, געשפאנטע אין די פאיטאנעס, האבן רואיג געעסן דעם האבער פון די אונטערגעהאנגענע טארבעס. קיינער האט זיי ניט מטריח געווען. קיינער האט זיך ניט באוויזן. בלויז א וואנדערנדער הונט אדער חזיר מיט זיינע חזרימלאך.

קאניקולן, דאטשעס, שנים און לאגער. שלעפערדיקע קרעמער היטן זייערע געוועלבן. דא און דארט הערט זיך א לאנגער גענעץ.

ווי פיינלעך איז דער קאנטראסט אט צווישן דער אידיליע מיט פרוי דאנציגס טרויעריקע דערציילונג.

אט אין דעם שופקאוו, וואו די דאנציגס זענען אנגעקומען האבן זיך געפונען אויך קרעמעניצער יידן וועלכע זענען אנטלאפן פון טויט. זיי האבן געארבייט אין סחוכאז. אבער די הענד פון די דייטשן האבן אויך אהין דערגרייכט די וועלכע האבן ניט באוויזן אין דער

צייט צו אנטלויפן זיינען דערשאסן געווארן. אויך פון דארט געלונגט די דאנציגס צו אנטלויפן, דאסמאל קיין קאריץ.

דארט באגייבנס נינא א באקאנטע פוילישע פרוי, וועלכע קריגט פאר איר א פאלשן דאקומענט, צייגענדיג נינען אלס א פוילישע. אין הויז פון אט דער באקאנטער ווערן די דאנציג׳ס גאר פריינדליך אויפגענומען. מ׳לערנט זיי די הלכות און מנהגים פון דער קאטאלישער קירכע, יעדן זאנטאג אין חאגע גייען זיי צוזאמען דאוונען אין קאסציאל.

א גאסט פון קרעמעניץ, דער געוועזענער גאסטריאוס שוביאקאווסקי, האט דערציילט אז דער ליציאום איז פארוואנדלט געווארן ביי די דייטשן אין א צענטראלן מיליטערישן שפיטאל פאר גאנץ אוקראינע. שוביאקאווסקי זאגט צו אז ער וועט די פרוי דאנציג איינארדנען דארט אלס ארבייטארן, און טאקי ערב ווייינאכט 1942, פיער מאנאטן נאכן חורבן פון יידישן קרעמעניץ, קומט נינא קיין קרעמעניץ. די שוביאקאווסקיס געבן איר א פלאץ צו וואוינען אויף דעם בוידעם צוזאמען מיט די הינער. דער איידעם פון שוביאקאווסקין, טשאפליגסקי, ארדענט זי איין אלס ארבייטערן אין קיך פון שפיטאל. דארט הערט זי איינמאל וואו א פוילישע פרוי דערציילט מיט וואס פאר פארגעניגן זי האט צוגעזען, וואו איינער א דייטש האט אפגעהאקט דעם קאפ פון א יידן מיט א בארד. א צווייטע פוילישע, וועלכע האט דאס געהערט האט ארויסגעוויזן דערביי א גרויסע אויפרעגונג און האט זיך פארטרויט, אז זייט זי האט געזען די שוידערליכן מעשים פון די דייטשן אין שטאט האט זי פארלארן איר רו סיי באטאג און סיי באנאכט. צווישן די ארבייטערנס פון שפיטאל האט זיך אויך געפינען דאנוטא יופאלסקא, די טאכטער פון ליצאום פראפעסאר יופאלסקי, וועלכער איז דורך די דייטשן דערשאסן געווארן, צוגלייך מיט אנדערע פאליאקן אין ווינטער 1943 קומט קיין קרעמעניץ אויך נינא׳ס מאן און ווערט איינגעארדנט אין סטאלעריי ווארשטאט פון שפיטאל.

אין הויף פון ליציאום זענען איניגע טראטוארן אויסגעלייגט געווארן מיט מצבות פון בית-עולם. נינא פלייגט ניט קענען טרייטן אויף זיי, אבער איר מאן האט זי געווארנט, אז אזא און ענליכע פירונג וועלן זי אויסגעבן, צוזאמען מיט נינאן האט אין ליצאום געארבייט א פרוי, וועלכע האט ארויסגערופען בא נינאן א חשד אז זי איז אויך א פארשטעלטע יידען, ווי עס האט זיך טאקי גאר שפעטער ארויסגעוויזן, איז זי געווען דעם ד"ר בערענבלום׳ס א פרוי. נינא האט מורא געהאט זיך צו איר דערנענטערן, אין אזוי זענען זיי געבליבן פרעמד איינע פון צווייטן. קען זיין אז אויך יענע האט געהאט פון איר זייט דעמזעלבן חשד.

זייענדיג אין ליצאום, האט נינא געהערט קלאנגען, דאס איניגע יידן בעהאלטן זיך אויס ערגעץ וואו, אבער עס איז געווען געפערליך פאר איר מיט דעם זיך צו פאראינטערעסירן.

דרעמזעלבן ווינטער האט נינא אפגענומען דאס טעכטערל אירס ביי דער סאטארין אלפּ ה כלומרשט אדאפטירט קינד. אין אט דער פראצעדור זיינען פארמישט געווען עטליכע פוליטשע און אוקראינער, אבער זיי האבן אלע געהאלטן סוד.

און יענער צייט האט גיטראפן די דייטשןדי מפּלה ביי סטאלינגראד. דייטשע פארוואונדעטע, וועלכע זענען געבראכט געווארן אין ליצאוב האבן דערציילט, וואס דארט האט זיך געטאן, איייניגע פון זיי האבן שארף קריטיקירט די דייטשע פירער און פון זיי חויזעק געמאכט. ס'האבן זיך געטראגן קלאנגן וועגן א פוילישער אונטערערדישער טעטיקייט אין קרעמעניץ און ארום. אייניגע פאליאקן זענען דורכגעפאלן און דערשאסן געווארן, צווישן זיי זביטעק גארעצקי. א קרוב פון דעם אלטן נאטאריאוס גארעצקי.

דערווייל האט זיך די פראנט ליניע געהאלטן אין איין דערנענטערן צו קרעמעניץ. ס'האט לאנג ניט געדויערט אין די דייטשן האבן גענומען פארלאזן די שטאט. די דאנציגס בעהאלטן זיך אין איינעם פון די טיפע קיילערס אין ליצאום. קורץ נאך דעם האבן זיך די דייטשן אומגעקערט. אבער אונטערן דרוק פון דער רויטער ארמיי און פון טרעק צו ווערן ארימגערינגעלט,טרייסן זיי ווידער אפּ, דאסמאל אויף שטענדיג.

זעקס וואכן איז די שטאט געווען הפקר אן וועלכער ס'איז מאכט. אוקראינער האבן די צייט אויסגענוצט, אום צו דערמארדן פיל פאליאקן, צו רויבן זייער פארמעגן און פארברענען קאסציאלן אין דער אומגעגענט. קיין יידן פאר דעם צוועק זענען שוין ניט געווען. אין פארלויף פון זעקס וואכן, זענען די גאסן פון שטאט געוועזן פוסט. קיינער האט ניט געוואגט ארויסצוגיין פון שטוב.

אין אט אין איינעם א גדויען פארטאג האט מען דערזען, אז פון די ארומיקע בערג האבן זיך גענומען אראפגליטשן עפיס וואו גרויסע טשערעדעס שאף.

דאס זענען געווען קאלמיקען, רויט-ארמייער, וועלכע האבן זיך אינגיכן באוויזן אין שטאט. אין באלד זענען די גאסן געפאקט געווארן מיט מענטשן.

די רוסען האבן זייער שנעל ארגאניזירט דאס ציווילע לעבן אין שטאט. נינא מיט איר מאן האבן זיך געשטעלט פאר דער מאכט און דערקלערט, דאס זיי זענען יידן. נאר אייניגע טעג האבן געדויערט אין זוו האבן ארויסגעקריגען די געהעריגע דאקומענטן. זיי האבן זיך מיט זיי געלאזט קיין ראוונע, וואו זיי האבן בידע אנגעהויבן ארבייטן. אין ראוונע האבן זיי געהאט א דראמאטישע באגעגניש מיט אייניגע פאליאקן אין רוסען, וועלכע האבן געהאט א חלק אין זייער רעטונג. - - -

די פרוי נינא וועלמשער-דאנציג האט איר געשיכטע פארענדיקט, זיך אויסגעגלייכט,

אויפגעשטאנען און גענומען מיט אונדז געזעגנען. אין אונזערע אויגן איז זי שוין אבער ניט געווען דיזעלבע פרוי, וועלכע האט איר דערציילונג אנגעפאנגען. זי איז אונדז געווארן נאנט, גאר נאנט. חדשים לאנגע האט זי געלעבט אין דער מחיצה, וואו עס האבן געשוועבט די נשמות פון אונדזערע קדושים און געפאדערט נקמה פון די, וועלכע זי אלס אנוסה האט באדינט. פון יעדן שטיין, פון יעדן שטיק ערד, אויף וועלכן זי האט דארט געטראטן האט דאס בלוט פון אירע ברודער ארויסגעשריגן. זי איז געווען די איינציגע יידישע נשמה וועלכע איז צווישן די חורבות ארומגעגאן, ווען ארום איר האבן זיך געפונען די רוצחים, פול מיט גאוה און חוצפה. זי איז די איינציגע געוועזן זיי צו באווייזען מיט דעם ביטערן געוויין, וועלכן זי האט געמוזט אין זיך דערשטיקן.

- - - - - - - -

א. ארגמן, י. רוכל

זין פון קרעמעניצער אין די "מערכות-ישראל"

נישט נאר דעם יונגן דור געפינען מיר אין די מיליטער רייען. צווישן דעם ערשטן דור פון קרעמעניצער עולים האבן מיר אנגעזענע פערזענלעכקייטן, וועלכע זענען געווען פון די גרינדער פון דער "הגנה" ווי אויך גענומען א טעטיקן אנטייל אין אויפשטעלן דעם צ.ה.ל.

אבער די דאזיקע אפטיילונג איז געווידמעט די זין פון די קרעמעניצער לאנדסלייט, געבוירן אין ישראל. עס איז אנגענומען געווארן מרדכי כץ'ס(ארגענטינא) פארשלאג: באקענען דעם לעזער מיט די געשטאלטן און טאטען פון אונדזערע יונגע קעמפער. דער ערשטער אין דער סעריע איז -

מאיר הר-ציון

ער גויסיקט זיך נישט אין קיין "מגילת יוחסין". אין זכות פון זיך אליין און זיינע איינגעבוירענע מידות פון גבורה, זעלבסט-אפפערקייט, דרייסט, איז ער פארוואנדלט געווארן אין א לעגענדע. דאך וועלן מיר זיך אפשטעלן אין קורצן אויף זיין אפשטאם. הערשל כץ, א זון פון באקאנטן ביעלאזערקער גביר מרדכי כץ, האט געוווינט אין קרעמעניץ, ער איז א יונגערער ברודער פון משולם כץ, פון די ערשטע משכילים און "חובבי-ציון" אין קרעמעניץ,ווי אויך א דעלעגאט אין ערשטן ציוניסטישן קאנגרעס. הערשל'ס טאכטער טאסיע האט חתונה געהאט מיט זלמן הורוויץ - א וואלד סוחר, אויך ער איז א טעטיגער ציוניסט. זיין זון אליהו הורוויץ, באקאנט אלס 'אילושה', איז עולה געווען אלס חלוץ אין די 30-ער יארן, מיט דער דריטער עליה.

צום אנפאנג א חבר אין מושב עובדים רשפון ביי הרצליה, פון דארט איז ער אריבער אין קיבוץ עין חרוד, ווו ער געפונט זיך עד היום. זיין זון מאיר איז געבוירן אין רשפון אין יאר 1934. זיין בר-מצוה האבן זיי שוין געפייערט אין עין חרוד.

אס ער מאיר הר-ציון איז דער העלד פון דער דערציילונג. דער מאטעריאל איז געזאמלט פון בוך "יחידת קומנדו 101" און אויך פון אנדערע קוואלן.

– – – – – – –

נאך זייענדיק א קליין יינגל פלעגט מאיר אין פינסטערע שטורמישע נעכט קלעטערן אויפן בארג "גלבוע". געקלעטערט, געפאלן און ווידער דאס זעלבע, גליטשענדיק זיך, ביז עך פלעגט מצליח זיין און דעגרייכן דעם שפיץ. אליין אין דעם שטורם, עלענט אין גאס רעגן און בלאטע, אבער מאיר, געגוי ווי דער בארג, דער שטאלצער, וועלכער קוקט אראפ אויף עין חרוד, דערגרייכט דעם שפיץ, נאר זיך נישט אונטערגעבן.

זיינע פעריעס, פרייע צייט, פארגייען אין אויספלוגן. אמאל באזוכנדיק "עמודי שלמה" ביי חימנע, האט ער געהערט דאס נישט ווייט, א 15 קילאמעטער איבער דער גרעניץ, געפינען זיך די שענסטע קאלאנען - "עמודי פטרה". מאיר וויל זען דעם הויפן פעלז "סלע אדום" אין פטרה מיט זיינע אייגענע אויגן. נאך די אויסזיכטן דארף דאס דויערן 2 נעכט מיט א טאג. מ'לאזט זיך אין וועג אריין מיט א קליינער 'קרן קיימת" מפה, אביסל פראוויזיע און פארשטייט זיך אויך געווער. די ערשטע נאכט - מ'בלאנדזשעט, די צווייטע - געבלאנדזשעט, מ'ווארט איבער עקשנות'דיק, גרייט אויף אלעמע בכדי צודערגרייכן דעם צוועק. קומענדיק קיין פטרה האבן זיי ממש פארכישופטע געשלונגען מיט די אויגן אלעס וואס ארום! שווער איז אויך געווזען דער וועג אויף צוריק אין א'חמסין". בעדואינער אנטדעקן זיי, זיי באוועגן זיך קוים, און דער וועג דויערט 4 טעג.

מיט דער צייט באמיט ער זיך געבן א אויסדרוק זיינע געפילן אין יענע טעג: "שטעל זיך פאר ווי דו שטייסט אקעגן א הויכן בארג און די באשליסט צו דערגרייכן דעם שפיץ. די ווייטסט - דער וועג איז נישט לייכט, פול מיט סכנות, קענסט יעדן מאמענט פאלן און נישט אויפשטיין מער, אבער דער עקשנות'דיקער ווילן זיגט, און דאן דערגרייכסט די העכסטע שטופע פון טיפער באפרידיקונג - נצחון".

דער אויספלוג קיין "פטרה" איז איינער פון זיינע שווערסטע 'פריוואטע' טיולים, כאטש נישט דער איינציקער, פאר דעם וואס ער שליסט זיך אריין אין "יחידת קומנדו 101". שפעטער געהערענדיק שוין צו די פאראשוטיסטן, גייט ער אליין קיין 'יריחו', דאן אין ירדן טעריטאריע, און מיט נאך 4 חברה דרינגט ער אריין אין 'גרש', וואס ליגט אין די בערג פון

גלעד, 90 קילאמעטער אין יעדער ריכטונג.

אין עין חרוד איז מאיר א ׳פאסטוך׳, וועגן דעם געפינען מיר אין זיין טאג-בוך: "מעגליך אז די ראמאנטישקייט פון פאסטוך-לעבן, די שטילקייט ארום, דער ווילן זיך דערוווייטערן פונם הו הא פון מאשינען,און דערצו דער אינערליכער דראנג צו דער נאטור, האט מיך פארכישפט. איך האב ליב דעם געדוך פון די פעלדער און דאס געפיל פון ברייטקייט און שיינקייט ארום".

מאיר אנקומענדיק אין ׳נח"ל׳ געפינט נישט זיין באפרידיקונג און בעט מען זאל איס איבערפירן אין אנאנדערע פארמאציע. אין יענע טאג פארשאפט זיך די ׳יחידת קומנדו 101׳, אריק שרון דער קאמאנדיר זוכט די פאסענדע און געקליבענע בחורים. זיין אויג שטעלט זיך אפ אויף מאיר׳ן, דאן 19 יאר אלט, הויך געוואקסן, שלאנק, מיט גרינע שטראלענדע אויגן און ברייטע טריט געפעלט ער יעדן. אלע זיינע מפקדים שטעלן פעסט אז מאיר פארמאגט א אויסערגעווענלעכע אריענטאציע אין פעלד, אזוי ווי ער זאל האבן אויסגעוואקסן צווישן בערג, זאמדן און פעסטשערעס. "101" איז די פאסענדע פאר מאיר׳ן און דא פאנגט זיך אן דער צוזיטער עטאפ אין זיין מיליטערישער קאריערע. אין פארלויף פון א קורצער צייט צייכנט ער זיך אויס און ווערט באשטימט אלם ׳מפקד חוליה׳ - די ערשטע האנט פון אריק שרון (דער דריטער עטאפ קומט ווען די ׳101׳ גיסט זיך צוזאמען מיט די פאראשוטיסטן).

אמאל אין א פינסטערער קאלטער ווינטער נאכט האבן צופוסנס די פארשנייעטע חברון׳ער בערג שטיל און לאנגזאם געשפאנט 4 חברה - אונטער מאיר׳ס אנפירן. זייער ציל: אריינדרינגען אין דער פארטיפטער אין שלאף שטאט חברון, אויסגעפינען דאס הויז פון די מערדער, אריינרייסן זיך אינעווייניק, צענויפזוכן די וויכטיקע דאקומענטן און צום סוף אויפרייסן דאס הויז. די אויפגאבע איז ארויפגעלייגט געווארן אויף די 4, זייענדיק איבערצייגט אז זיי פארמוגן די נויטיקע שטריכן, ווי: דרייסט, גבורה און אויסערארדנטליכע אריענטאציע אין קריטישע מאמענטן. "דער איינזאמער וואלף" ("הזאב הבודד") האט מען צוגעקלעפט א נאמען מאיר׳ן און נישט אומזיסט.

די נאכט איבונגען און די פאטראלן אין ׳101׳, ווי אויך ביי די פאראשוטיסטן, האבן זייער ווירקונג, און ענטוויקלט נאך מער די נויטיגע שטריכן פון א דרייסטן קעמפער. און דאן, שפעטער מיט צוויי יאר, קומט א פעולה (אפעראציע) פאר וועלכער ער באקומט א אויסצייכנונג פונם רמטכ"ל - זיין "צל"ש" (ציון לשבח). די פאראשטיסטן האבן דאן אנגעגריפן די סורישע פארפעסטונגען לענג אוים דעם כנרת. מאיר האט א אלטן חשבון מיט סוריער. דער חשבון ציט זיך נאך פון זיינע יוגנטליכע צייטן, ווען די סוריער האבן פארהאלטן אים מיט זיין שוועסטער. דעם חשבון האט ער אויסגעגלייכט.

זיצענדיק שפעטער מיט יארן ביי זיך אין הויז אין כוכב הירדן, זאגט מאיר: "101 איז געווען א צווישן עטאפ, ביי יענער צייט בין איך געווען א בעסערער קעמפער ווי אין נח"ל. ביי די פאראשוטיסטן בין איך געווען בעסער ווי אין "101".

און אויב איר וועט פרעגן מאיר'ן צו האט ער פיינט אראבער, וועט ער א צי טאן מיט די אקסלען ענטפערנדיק: "וואס פעפעס? אז מען מוז – קעמפט מען, אבער פיינט?" מאיר איז איינער פון ווייניקע וועלכע זענען לעבן געבליבן פון '101'. דער מלאך המות האט נישט איינמאל זיינע נעגל געשארפט, אבער אפגעטראטן און געלאזן דעם שטאלענעם מענטשן וועלכער איז פארוואנדלט געווארן אין א לעגענדע.

און ווידעראמאל געפינען מיר מאיר'ן ביי אטאקירן די פאליציי-געביידע אל-כאהווה אין עבר הירדן. א ביקסן קויל דרינגט דורך זיין האלדז צורייסנדיק אים און דרינגט אריין אין קערפער. די מעדיצין פארמאגט נישט א פאל, אז א קעמפער זאל געראטעוועט ווערן פון אזא ראנירן אין שלאכט פעלד, ווען ארום פייפן די באמבעס און קוילן, אבער דער יונגער ד"ר אנקילעוויטש האט פיל נישט געטראכט און ביי דעם אקאמפאנימענט פון שיסעריי, קאלטבלוטיק דורכגעפירט די נויטיגע אפעראציע אויפן פלאץ, און דאן ערשט אריבערגעפירט אים צו א פארזאמלונגס סטאנציע פאר פארוואונדעטע. ער האט זיין לעבן איינגעשטעלט, אבער אזוי ארום געראטעוועט מאיר'ן. דער קאמף אויפן לעבן האט זיך ביצויגן א גאנץ לאנג יאר און מאיר האט ווידער געזיגט, אבער ווי עס האבן אויסגעפונען די דאקטוירים, אלס 80 פראצענטיקער אינוואליד. און מאיר שרייבט: "בין איך דען נאר 20% פון מענטש אדער אפשר 80% פון גארנישט? ניין, איך מוז פארזעצן כאטש איך בין ראנירט און א אינוואליד".

די מפקדים פון צה"ל האבן אים פארגעלייגט פארזעצן אלס הויך-דראנגיקער אפיציר ביי די פאראשוטיסטן. ער האט אזויפיל נסיון און קען זיין אן אויסערגעווענלעכער יועץ און אינסטרוקטאר מאיר זאגט אבער: "מיליטער איז מיין גאנץ לעבן, אבער קעמפן בין איך מער נישט פעיג, און וועל דערום נישט שלום מאכן מיטן געדאנק אז איך בין נישט מער ווי א טוריסט, וועלכער באזוכט זיין פארמאציע אין זכות פון זיין פארגאנגענהייט".

מאיר הר-ציון – "הר" (ווי די חברים רופן אים) – דעם מענטש וועלכער האט ביי א נס אויסגעמיטן דעם טויט און האט פארצייכנט איינעם פון די גלענצענסטע בלעטער אין דער היסטאריע פון צה"ל, קען מען זען איצט אויף דעם שפיץ פון "הר הרוחות", אין די בערג פון גליל. זיין פערמע הייסט "אחוזת שושנה", אויפן נאמין פון זיין שוועסטער, וועלכע איז דערמארדעט געווארן פון אראבער.

אין סעפטעמבער 1959, הייראטעט ער רוחי "אייביק האב איך געטרוימט וועגן א פערמע ווייט פון טומל, שוועבענדיק אין די וואלקנס", האט זיך מתוודה געווען רוחי. מאיר דער העלד פון אירע חלומות איז געקומען און דער טרוים איז פארווירקליכט געווארן. די פאסטאראלישע

נאטור ארום און דער געפיל פון בײַשטײַן די סטיכיע זענען א פאסענדער לוין פאר אונזער גיבור מיט זײַן משפחה. בענוי ווי ער האט אמאל באזיגט מיט זײַנע כוחות און אויסדויער דעם שווערן וועג צו דעם סוריסשן שטאב, אזוי האט ער מיט זײַנע נעגל ממש זיך אײַנגעשפעט אין די צוקן פון "הר הרוחות" און ארויס דער זיגער, באקעמפענדיג אלא שוועריקייטן.

– – – – – –

מי יגלה עפר מעיניך ר׳ משולם כץ, פון די ערשטע חובבי־ציון אין קרעמעניץ, דו זאלסט קענען זען דעם לעבנס־וועג פון אײנעם פון די העלדישע כנען עראבערער, דעם אור־אײניקל פון דײַן ברודער הערשל. דאן וואלטן זיכער געשעפטשעט דײַנע ליפן: "געבענטשט איז דער דור, וואס האט זוכה געווען צו דערציען אזעלכע זין!"

יידיש – רחל נדיר־אטיקער

– – – – – –

<u>בנימין בארשאפ, ניו־יארק</u>

די קארטאפלי פון דעם גראף טארנאווסקי אין די קאסטנס פון ר׳ הערש מענדל רויכל

(זכרונות פון מײַן שטאדט קרעמעניץ)

– – – יעצט זאגט מיר, חשובער הער רויכל, צו איז הערש מענדל רויכל געווען אײַער פאטער אדער אײַער זיידע. איך האב הערש מענדל רויכל גוט געקענט. אפילו יעצט שטעט ער מיר פאר די אויגן. א שיין געוואקסענער מענטש, מיט א ליכטיק פנים, מיט א שײנער ווײַסער בארד. א אמתער פאטריארך. איך פלעג זיך פארשטעלן אז אברהם אבינו האט געהאט אזא פנים. איך האב זיך געוואונשן כ׳זאל קענען רעדן מיט אים.

אין יאר 1900 איז געקומען די געלעגנהייט. מײַן פאטער איז געווען א סטאליאר, א טאטע פון זעקס קינדער, ווינטער האט מען געמאכט מייבל און זיך געהאט פרנסה. זומער האט מײַן פאטער געארבעט ביי א גראף לעבן קאזין, גראף טארנאווסקי. פלעגט מײַן פאטער נעמען די צוויי עלסטערע זין און פארן ארבעטן ביים גראף. פרײַטיק פלעגט אים דער גראף שיקן אהיים מיט א וועגעלע קארטאפל, מעהערן, ציבאלעס, קרויט, בערוקעס, אבער אן א קאפיקע געלט. אזוי איז עס אנגעגאנגען עטלעכע וואכן און מײַן טאטע האט נישט געוואגט צו פרעגן דעם גראף וועגן געלט. איך האב נישט געקענט צוזעהען ווי מײַן מאמע דארף בארגן אין לײַען, האב איך באשלאסן זיך צו זעען מיט ר׳ הערש מענדל רויכל. איך פלעג אים זעען גייענדיק צום זוויהעלער רב ז"ל,

וועלכער האט געוווינט אין הערש מעכל׳ס הויף, לעבען צוקערמאנען. אין א געוויסן דינסטאג
האב איך אים אפגעוואַרט און געזאגט:"איך דארף מיט אייך רעדן." פרעגט ער מיך:"וועמ ביזט דו?"
זאג איך אים אז מיין טאטע איז מרדכי סטאלאר. זאגט ער:"איך קען דיין טאטן און האב אפילו
געקענט דיין זיידן. סא וואס זשע ווילסטו?"דערציייל איך אים אז מיין טאטע ארבעט ביים גראף
פארנאווסקי און ער גיט אים קיין געלט נישט, ער גיט אים נאר ציבלעס, בעריקעס, קרויט, און
וועגן געלט האט מיין טאטע מורא צו פרעגן, ווי וואגט מען צו פרעגן א גראף אף געלט? "דארום
בעט איך אייך, ר׳ הערש מענדל, איר זאלט מיר פארקויפן עטליכע קאסטנס, איך וועל זיי צונעמען
און מאכן לאקשן-ברייטלאך, זאלץ-ברייטלאך, האק-ברייטלאך, טשולנט-ברייטלאך, זייך בענקעלעך,
וויגעלעך, שליטעלעך, קאנקעס, ביקסלעך, שווערדלעך, פאלן-בויגנס, גרעגערס א.א.וו."

ווען איך האב געענדיקט דעם פלאן וואס איך וועל טון מיט די קאסטנס, זאגט מיר ר׳
הערש-מענדל:"קום מיט מיר, איך וועל זעען וויפל קאסטנס איך האב."מיר זענען בײדע געווען
אויף דער בריק, האט ער גענומען א איזוואזטשיק און געפארן מיט מיר צו דער קלייט. באלד האט
ער מיר געלאזט וויסן אז סאיז דא 6 קאסטנס און ער קען זיי מיר פארקויפן פאר איין קערבל.
זאג איך אז איך האב נים קיין געלט, זאגט ער:"איך ווייס, ברענג דו דאס געצייג און צונעם
די קאסטנס, און איך וועל זיי שוין צו דיר שיקן מיט דיין פעטער לייזער בארשאפ."מיין פעטער
לייזער איז געווען א בענדיוזשניק און פלעגט ברענגען אלע סחורות פון וואקזאל.

אזוי האט זיך עס אנגעהויבן. איך האב מיט ר׳ הערש מענדל געהאנדלט קארגע צוויי יאר
צייט. איך וויל בלויז זאגן אז מיין טאטע האט פון דעם גרויסן גראף געהאט קארטאפלס און
איך פון ר׳ הערש-מענדל׳ס קאסטנס האב אפגעשפארט 240 רובל, און מיין מאמע האט געהאט אויף
אלעס וואס זי האט באדארפט.

– – – – –

– – – – יעצט הער רויכל, גיי איך פארענדיקן מיינע נארישקייטן, מיינע קינדער-
זכרונות. מיט 30 יאר צוריק וואלט עס אפשר ארויסגעקומען גאנץ אנדערש, א קאפף פון 50 יאר
האט בעסערע פעהיגקייטן ווי א קאפף פון 82 יאר.

– – – – –

<u>יצחק וואקמאן</u>

פון קרעמעניצער פאלקלאר

(געדרוקט אין "מאג-מארגן זשורנאל", ניו-יארק, 28 יולי 1968)

דער חזן יוסף שטערנבערג, א ייד א זקן אין א היים אויף דער וועסט סאיד, א
געבוירענער א בעסאראבער וואס האט לאנגע יארן געזונגען ביי יאנקל חזן אין קרעמעניץ,האט

מיר דערציילט אז אין קרעמעניץ פלעגן די חסידים נאכן מחדש זיין די לבנה זינגען אזא לידל:

לעבעדיגער, לעבעדיגער, א גוטער חודש,
זינגט־זשע אלע צוזאמען;
א רבילע, א גבאילע, א גבאילע, א רבילע
איז ניטא ביי קיינעם;
זינגט זשע אלע, טרינקט זשע אלע,
ליידיקט אוים דאס פלעשל;
זינגט זשע אלע, זינגט זשע אלע
פריילעך ביי דעם רבין.

— — — — — — — —

ביי אונדז אין קרעמעניץ איז געווען א מנהג, פאר דער חתונה איז די מאמע פון דער כלה געגאנגען אויפן בית החיים און גערופן אירע עלטערן צו דער חתונה. רבקה די זאגערין, געדענק איך, פלעג מיט איר שטעקן אנקלאפן אין דער מצבה און האט געזאגט אזוי:

"שלום, פרייד צו אייך און פרייד צו אייער געלעגער, ס'איז ארויסגעקומען אייער טאכטער׳ס שיינדל אייך צו רופן אויף דער חתונה צו דער טאכטער ביילע. זאלט איר גיין פאר כסא של מלכות און בעטן דעם באשעפער אז די חתונה זאל זיין אין א גליקליכער שעה מיט א סך מזל פאר דעם יונגן פאר".

די זאגערין פלעגט אוועקגיין און האט איבערגעלאזט די מאמע זיך אויסצווויינען לעבן דעם קבר.

— — — — — — — —

י. רוכל

ביכער איבערבליק

אין אונדזער זשורנאל עפענען מיר א נייע אפטיילונג פאר איבערבליקן ביכער, וועלכע געפונען זיך אין דער ריב"ל ביבליאטעק.

צום אנפאנג – א איבערבליק איבער ר׳ יצחק בער לוינזאנ׳ס ערשטן בוך:

"תעודה בישראל"*

אין "תעודה בישראל", וועלכער איז דער ערשטער בוך פון אונדזער מחבר, (געדרוקט

צון ערשטן מאל אין יאר 1928), געפינען מיר די וויכטיגסטע געדאנקן און עלעמענטן פון ריב"לס תורה.

די הויפט מעלה פון זיינע ביכער אין אלגעמיינעם איז זייער זיין געווענדעט צום דעם "תכלית הנרצית". אויב מיר וועלן נעמען אין אכט די באדינגונגען פון זיין ארבעט אין דער שטאט קרעמעניץ, ווו ער האט נישט געהאט די נויטיקע קוואלן און ביכער, - בלייבט אונדז נאר צו באוואונדערן זיין בקיאות און זיינע מאדערנע, ריכטיקע אנשויאונגען.

דער בוך "תעודה בישראל" האט צו יענער צייט שטארק באיינפלוסט די השכלה ליטעראטור. זיינע אנשויאונגען זענען דאן געווען גאנץ נייע, דרייסטע און רעוואלוציאנערע. זיי האבן אויפגערעגט די חסידים אין פאדאליע און אין וואלין, און האבן גורם געווען צו א נייעם צונאמען "תעוד'קה", פאר די כופרים און אפיקורסים. אין געגנזאץ דאצו האט דער בוך דערוועקט א אויסערגעווענלעכע התלהבות צווישן מענטשן פארשידנארטיקע אין זייערע וועלט-אנשויאונגען, "משכילים" און נישט "משכילים", און אפילו חב"דער חסידים האבן גערן אויפגענומען דעם בוך.

"תעודה בישראל" ענטפערט אויף פינף פראגן-פראבלעמען, וועלכע זענען אין אנפאנג פון 19/טן יארהונדערטס געווען זער אקטועל און וויכטיג פארן יידישן געסא אין רוסלאנד און אין פוילן.

א) צו מעג מען לערנען העבראיש לויטן דיקדוק ב) צו מעג מען לערנען פרעמדע שפראכן ג) צו מעג מען לערנען אויסערליכע לערעס און וויסנשאפטן ד) צו איז בכלל נוצליך צו לערנען שפראכן און וויסנשאפטן ה) צו וועלן די אלע וויסנשאפטן און לערעס נישט ברענגען מער היזק ווי נוצן פאר יידן.

ריב"ל ברענגט פיל ראיות פון תלמוד און העבעראישער ליטעראטור פון מיטלאלטער, ער דערווייזט אז עס איז ממש א פליכט פאר יעדן יידן צו קענען גרינטליך לשון קודש. און דאס איז אונמעגלעך צו דערגרייכן אן דעם "דיקדוק". אין קענען די העברעטישע שפראך זעט ריב"ל גרויסע נאציאנאלע נוצן. "די העברעאישע שפראך איז דער מיטל-שטאנג, וועלכער בינט צענויף און פאראייניגט אלע אונדזערע ברודער, וועלכע זענען צוזייט און צושפרייט איבער דער גארער וועלט. נאר די שפראך בינט צוזאמען די הערצער צו גלויבן און דינען גאט. אן איר (די שפראך) ווער ווייסט צו וואלט נאך ביי די היינטיקע טעג א שריד ופליט געבליבן פונם פאלק, פון זיין גלויבן און תורה".

דא שטייט פאר אונדזערע אויגן ריב"ל דער גרויסער נאציאנאלער ייד. אין דער העברעאישער שפראך זעט ער איינעם פון די וויכטיקסטע פאקטארן פארן פארבינדונג מיט אלע טיילן פון פאלק.

וואס געהערט צו פרעמדע שפראכן, דערווייזט ריב"ל אז יידן האבן אין אלע צייטן באנוצט זיך מיט די שפראכן פון אנדערע פעלקער, נישט זעענדיק אין דעם קיין סכנה. נאך אין די צייטן פון "בית שני" האבן זיך די יידן באנוצט מיט דריי שפראכן: העברעאיש, אראמיש, און גריכיש. און אפילו "קריאת שמע" האט מען געמעגט ליינען אין גריכיש. (שמע – בכל לשון שאתה שומע). זיי האבן נישט נאר גערעט, נאר אויך געשריבן אין יענע שפראכן. דאס זענען געווען שארפע און דרייסטע געדאנקען – פאר יענע צייטן, אפילו פארופענדיק זיך אויפן רמב"ם און אנדערע פוסקים.

נאך דערווייזט ריב"ל אז באזיצנדיק אנדערע שפראכן וועלן מיר קענען דערגרייכן אין לערנען וויסנשאפטן און "חכמות", אין וועלכע א מענטש נויטיגט זיך, כדי צו דערגרייכן זיין גייסטליכע גאנצקייט. שוין משה רבנו איז געווען בקי אין נאטור-וויסנשאפט. דוד המלך און נאך מער שלמה זיין זון האבן געשריבן פארשידענע ספרי חכמה. ער זאגט : "לערנען שפראכן, וויסנשאפטן און אנדערע חכמות וועלן נישט ברענגען קיין שאדן דער רעליגיע און נישט פארשוואכן די יסודות פון גלויבן. אדרבא, דאס וועט ווירקן צום פארשטארקן די ליבע און גלויבן אין ה' יתברך".

אין די לעצטע קאפיטלען פון זיין בוך שטעלט ריב"ל פעסט אז יעדער ייד דארף לערנען א פאך כדי זיך מתפרנס זיין בכבוד, ער ברענגט ראיות פון תלמוד און פוסקים, און רעכנט אויס א גאנץ לאנגע שורה פון תנאים און אמוראים וועלכע זענען געווען בעלי-מלאכות און האנטווערקער. ער באקלאגט זיך אויפן פאקט, וואס עס זענען נישט פארהאן קיין שולעס פאר לערנען יידישע קינדער א מלאכה און איז פארביטערט געגן דער נעגאטיווער, באליידיגנדער באציאונג צו ארבעט, צו וועלכער אונדזערע ווייטע אבות האבן זיך באצויגן מיט כבוד.

אויך טרעט ער ארויס געגן דעם אלגעמיינעם דראנג פון יידן צו מסחר, און נישט צו ערד-ארבעט, וועלכע איז געווען אזוי אנגענומען און באליבט דורך אונדזערע אבות-אבותינו.

* דער איבערבליק איז געשריבן לויט קלויזנערס בוך: "היסטוריה של הספרות העברית החדשה", באנד 3, תשי"ב, צוויטע אויסגאבע.

יידיש – רחל נדיר-אטיקער.

נאָמיצן אפן קאלענדאר

שרייבער און ווערק

180 יאר פון ריבל׳ס געבורטס-טאג

(„סאוועטיש היימלנד״, מאסקווע, סעפטעמבער 1968)

דעם 9 סעפטעמבער ווערט 180 יאָר, זינט עס איז אין קרעמענעץ (וואָלין) געבוירן געוואָרן איינער פון די אָנגעזעענסטע האסקאלע־טוער אין רוסלאנד יִצחאָק־בער לעווינזאָן (ריב״ל).

י.־ב. לעווינזאָנס ווערק האָבן געשפּילט אן אויסשליסלעכע ראָליע אין דער האסקאלע־באוועגונג, זיי האָבן אים געמאכט א שעם פון דעם „מענדעלסאָן פון די רוסישע יידן״. אין נײַנצעטן יאָרהונדערט איז לעווינזאָן געווען איינער פון די גײַסטיקע פירער פון די יִדישע מאַסקילים אין רוסלאנד.

אן איבערצײַגטער קעגנער פון יִדיש, האָט י.־ב. לעווינזאָן געפירט אן אגיטאציע פאר שפּראכלעכער אסימיליאציע. אין זײַן בארימטן ווערק „תעודה בישראל״ („טעודא בעיִסראָעל״ — א צײַגעניש, א דאָקומענט בא יִדן), דערשינען אין 1828, שטעלט ער די פראגע, צי מעגן יִדן לערנען פרעמדע שפּראכן, און ער דערווײַזט, אז יידן דארפן אננעמען די לאנד־שפּראך. פונדעסט־וועגן האָט ער אין דעם זעלבן 1828 אנגעשריבן אין א פײַנעם פאָלקס־טימלעכן און יאָדערדיקן יִדיש זײַן סאטירע „די העפקער־וועלט״, וווּ ער קריטיקירט שארף די קאהאל־לײַט, גאַבאָים און באלטאקסעס, וועלכע דריקן און שטיקן די ארעמשאפט, און פירט דורך דעם געדאנק, אז יידן דארפן אריבערגיין צו ערד־ארבעט. מאקס עריק האָט אין צו־זאמענהאנג מיט אָט דעם ווערק טרעפלעך באמערקט: „מאשמאעס, אז מע ליבט דאָס פאָלק, מוז מען אויך ליבן זײַן שפּראך״.

דאָס בוך „די העפקער־וועלט״ האָט דערזען די ליכטיקע שײַן ערשט אין זעכציק יאָר נאָכדעם, ווי עס איז אנגעשריבן געוואָרן, — אין 1888, אין שאָלעם־אלייכעמס „יודי־שע פאָלקס־ביבליאָטעק״, ערשטער באנד. אין יִדיש איז פארבליבן אויך א ליד פון י.־ב. לעווינזאָן — „פּור־רים־שפּיל אויסגערופן אין שול״.

י.־ב. לעווינזאָן איז געשטאָרבן אין זײַן געבורט־שטאָט דעם 13 פעברואל 1860.

ה ל כ ו   ל ע ו ל מ ם

דני וואצמאן

דעם 10-טן אקטאבער 1968 איז אין עלטער פון 56 יאר געשטארבן אונדזער א בן-עיר דני וואצמאן. נאך צוויי טאג פאר זיין טויט איז ער אנגעקומען געווארן אין שפיטאל, ווי עס איז פעסטגעשטעלט געווארן, אז ער טראגט אין זיך א מסוכנע קרענק, וועלכע האט טאקע געבראכט צו זיין אזוי איבעראשענד שנעלן סוף.

איך געדענק, ווי היינט, דנין אלס דעם ילד שעשועים פון די בריקס אין קרעמעניץ. זיין זיידע, ר' ביירישׂ בריק דער מייסטער שלאסער, וואס האט דאס פאך געלערנט פון זיך אליין, איז אויך געווען א תלמיד חכם און א יודע נגן. זיינע תפילות פארן עמוד זענען געווען פול מיט מתיקות. אין מיינע אויגן האט ר' ביירישׂ אויסגעזען ווי דער תנא ר' יצחק נפחא איינער פון די אזוי באליבטע בא יידן געשטאלטן אין תלמוד, וואס האבן אין זיך פאראייניקט תורה און מלאכה. פון יענע אוראלטע געשטאלטן אונזערע, אויף וועלכע עס פאריפט זיך י.ב. לעווינזאן, ווען ער טרעט ארויס פארטיידיקן דעם כבוד און וויכטיקייט פון מלאכה און זיין גרונדווערק "תעודה בישראל", אין די וועגן פון זייער פאטער זענען געגאן ר' ביירישעס זין. און זייער ווערקשטאט האט דני אין זיך אריינגעזאפט די ליבע צו ארבייט. דארט האט ער געמאכט די ערשטע שריט אין שלאסעריי. ער האט זיך אין אס דעם פאך פארפאלקאמט אין דער ארט שולע אין קרעמעניץ.

מיט זיין גוטן און באשיידענעם כאראקטער האט דני צו זיך געצויגן די הערצער פון זיינע שול חברים און איז שפעטער געווען ענג געבינדן מיט דער יוגנד פון אלע באוועגונגען אין שטאט און באליבט דורך אלעמען.

אין יאר 1935 האט דני עולה געווען קיין ארץ ישראל. דא האט ער געפונען א ווארעמע היים אין דער משפחה פון זיין פעטער לאזער ברוק אין תל-אביב, ער האט זיך דארט אנגעשטעקט מיט דעם הייסן פאטריאטיזם וואס האט ביי די בריקס אזוי געערשט, און וועלכער האט אין אים בעפלאקערט אלע יארן.

קורץ נאך דעם האט דני חתונה מיט ליזה שינקמן, א בת-עיר, און זיי גייען בויען זייער אייגענע נעסט.

אין יאר 1937 הויבט דני אן צו ארבייטן אי די אונטערערדישע ווארשטאטן פון דער הגנה וואו ער ווערט אנפארטרויט מיט פאראנטווארטליכע אויפגאבן. די דאזיקע ארבייט. וועלכע איז פארבונדן געווען מיט געפאר, מסירות נפש אין דער עיקר, מיט קאלטבלוטיקייט און

זעלבסט-באהערשונג, האט זיך אמבעססן געפאסט צו דניס כאראקטער.

מיטן אויפקום פון מדינת ישראל פארענדיקט דני זיין אויפגאבע אין די בעוועד-
ווארשטאטן. נאך א קורצער צייט הויבט ער אן ארבייטן אלס אינסטרוקטאר פון פרעציזיער
מעכאניק אין א מיטעלע פאך-שול אין אשקלון, און נאכער אין דער פאך-שול "שבח" אין תל-
אביב. וואו ער האט זיך מיר אמאל פארטרויט האט אים די לערעריי פיל באפרידיגט. לי׳

צוויי קינדער האבן ליזע און דני אויפגעבראכט , א זין אלדד און טעכטערל שרה׳ .
וועלכע איז געוועו זייער געראטן. נאכן פארענדיקן פון מיטעל שולע ווערט שרה׳לי גערופן
צו מיליטער. דארט ווערט זי געשיקט אויף א אפיצירן קורס.

אייניגע טעג פאר דעם פארענדיקן פון קורס און פון איר מיליטער דינסט בכלל גייט
שרה׳לי ארויס מיט איר אפטיילונג אויף איבונגען מיט לעבעדיקע האנט-גראנאטן.

ווען עס קומט אן איר רייה צו ווארפן די גראנאטע רייסט די זיך אויף אין איר
האנט און זי ווערט דערהרגעט אויפן פלאץ.

שרה׳לעס עלטערן, וועלכע האבן מיט אונגעדולד געציילט די טעג צו דער ענדע פון איר
דינסט און געבויט פלענער פאר איר צוקונפט, האבן אנשטאט זייער היים געליבטער טאכטער,
באקומען די שרעקליכע בשורה.

פינף יאר זענען פאריבער פון דאן. זייער זין אלדד ברייננט אויף דער וועלט צוויי
קינדער, צוויי אייניקלעך, פאר ליזן מיט דני, פיל געליבטע דורך זיי. אבער זיי האבן
זייער טרויסט ניט געפינען. די טיפע וואונד זייערע האט זיך ניט פארהיילט. דער אומגליק
זייערער האט פארוואלקנט אלעס און האט, ווי עס ווייזט אוים, אונטערגעגראבן דאס געזונט
פון דניין.

אויפן מיליטערישן ביח עלמין אין קרית שאול, צווישן די רייען פון די געפאלענע
קעמפער רוען די ביינער פון שרה׳לע און ניט ווייט פון איר האט געפונען זיין אייביקע רו
איר פאטער, דני ז"ל, וועלכער איז געוועז א באשיידענער אבער וויכטיקער שותף צו די
אוניפארמירטע שכנים זיינע.

אין טאג פון שלושים האט די פארוואלטונג פון שולע "שבח" צוזאמען מיטן ארגון יוצאי
קרעמעניץ אפגעהאלטן אן אזכרה אין זאל פון דער שולע. עס האבן אים מספיד געוועזן דער
פארוואלטער פון שולע ה. טבו, וועלכער האט באצייכענט די נאבעלע שטריכן פון דניס כאראקטער,
ה. שבתאי האט דערציילט וועגן זיינע און דניס געמיינזאמע ארבייט אין תע"ש, די אונטערערדישע
"הגנה" ווארשטאטן.

יוסף אבידר האט אויפגעבראכט זכרונות פארבונדענע מיט דניס קינדהייט און זיין משפחה פון קרעמעניץ, ווי אויך באצייכנט דניס חלק ביים שטארקן דעם כוח פון דער הגנה.

- - - - -

<u>נחום ווישנער</u>

צוריק מיט א מאנאט איז אין צ׳יקאגו געשטארבן פון איין הארץ אטאק אונזער בן-עיר נחום ווישניער, אין עלטער פון 82 יאר.

נחום ווישניער איז צוריק מיט 63 יאר אנגעקומען קיין אמעריקא. אין פארלויף פון אט דער לאנגער צייט האט ער קיינמאל ניט איבערגעריסן זיין ענגן קאנטאקט מיט דער משפחה. אלע זיינע בריוו האבן געשפרודעלט מיט הומאר און יידישן בטחון. ער האט פארמאגט א אוצר פון קרעמעניצער פאלקלאר און פיל פערל פון אט דעם אוצר האבן באגלייט זיינע אפטע בריוו.

נחום ווישניער האט אלע זיינע יארן שווער געארבעט, אבער דאך האט ער מיט א ברייטער האנט געשטיצט יעדן, ווער עס האט זיך צו אים געווענדעט און באזונדערס די "גרינע" לאנדסלייט.

אין דער צייט פוןביידע וועלט מלחמות איז ער געווען זייער טעטיק אין די פארשידענע רעליף קאמיטעטן, אויך איז ער געווען א טיכטיקער מיטגלידער פון דער יידישער ארבייטער באוועגונג אין אמעריקא, כמעט פון איר געבוירן. ווישניער מיט זיין פרוי רחל האבן זיך פיל אפגעגעבן דער "קרעמענעצער און ברעזעצער סאסייטי" אין צ׳יקאגו און דורך זיין פארמיטלונג האט די סאסייטי איבערגעפירט גרעסערע סומען געלט פאר דער לעווינזאן ביבליאטעק. צוריק מיט 12 יאר האט ער מיט זיין פרוי באזוכט ישראל. עס האבן אויך דאן געוויילט אין ישראל זייערע פריינד די פרוי און הער דירעקטאר פון צ׳יקאגו, וועלכע זענען גוט באקאנט פיעל קרעמעניצער פון די מחנות און דייטשלאנד און אויך דא אין ישראל. די פארוואלטונג פון אונזער פאראיין האט זיי דאן ווארעם אויפגענומען אין תל-אביב.

נחום ווישניער האט געלאזט נאך זיך זיין געטרייע לעבענס פריינד רחל, צוויי זין און שנירן, אייניקלעך און איין אוראייניקל, ווי אויך א יונגערן ברידער ד״ר מאקס ווישניער אין מיאמי.

יהיה זכרו ברוך.

- - - - - - -

<u>יוסף טאפט</u>

צוריק מיט זעקס יאר האט אין ישראל געוויילט א סטודענט פון קאנאדע, יוסף טאפט. ער האט זיך פאר מיר פארגעשטעלט אלס זיין פון דער פארשטארבענער טאכטער פון דעם העברעיישן לערער יוסף בורשטיין, צו מיר איז ער געקומען מיט דער רעקאמענדאציע פון זיין פעטער שאול בורשטין אין וויניפעג.

יוסף טאפט האט ארויסגעוויזן א גרויסן אינטערעס צו דער פארגאנגענהייט פון זיין זיידע בורשטיין ווי אויך צו קרעמענעץ בכלל.

ער האט געזאלט בלייבן דא שטודירן אין ישראל, אבער די ידיעה פון פלוצלינגן טויט פון זיין פעטער מענדל בורשטיין האט אים געצוואונגען זיך תיכף אומקערן קיין וויניפעג. ער האט אונדז זיינער צייט פון דארט געשריבן און אויך איבערגעשיקט זיין תרומה פאר דער לעווינזאן ביבליאטעק.

צוריק מיט צוויי וואכן האט אונדז מאקס דעסער פון וויניפעג צוגעשיקט א אויסצוג פון אן ענגלישער צייטונג, ווי עס ווערט געמאלדן דאס דער שריפטשטעלער פון קאנאדער ראדיו פראגראמען, יוסף טאפט, אין עלטער פון 33 יאר, איז געפונען געווארן טויט אין באדע-צימער פון זיין וווינונג אין טאראנטא, און אז פאליציי פארשט די סיבה פון טויט.

מיר דריקן אויס אונזער צער און מיטגעפיל די געבליבענע מיטגלידער פון בורשטיין פאמיליע אין וויניפעג.

\- - - - -

<u>אייניקל פון מרים און נחמן דעסער</u>

א טראגישער פאל איז געשען צוריק מיט אייניגע וואכן אין דער פאמיליע פון אונזער בן-עיר נחמן דעסער און זיין פרוי מרים, וועלכע וווינען אין ניו-יארק.

נחמן און זיין פרוי זענען געפארן אין זייער אוטא פון ניו-יארק אין דער ריכטונג פון דער שטאט, וווּ עס וווינט זיין זין, אום דארט צוזאמען פייערן דער שניר'ס געבורטסטאג. אויפן וועג האט זיך זיין אוטא צוזאמענגעשטויסן מיט א צווייטן. ביידע אוטאס זענען שטארק געשעדיקט געווארן, אבער אלע פאסאזשירן זענען צו זייער מזל ארויס גאנץ.

אויף צו מארגנס, ווען די פרויען האבן זיך פארנומען אין זייער זינס הויז מיט די פארבערייטונגען צו דער פייערונג, האט נחמנ'ס זין גענומען די צוויי טעכטערלעך (איינע $9\frac{1}{2}$ יאר די צווייטע $11\frac{1}{2}$ יאר אלט) אויף א שפאציר. ווען זיי האבן רוהיג געשפאצירט אויפן

טראַנספּאָרט, איז פּלוצלינג אַ אויטאָ, געשטויסן דורך אַ צווייטן, אַרויף מיט אימפּעט אויפן טראָטואַר און דערהרגעט דאָס עלטערע מיידעלע.

מיר האָבן מיט גרויס צער אויפגענומען די טראַגישע ידיעה.

דער אומגליק איז אַ גרויסער און טראַגיש זענען די אומשטענדן, ביי וועלכע ער איז געשען.

אַלע קרעמעניצער נעמען אַ טיפן אַנטייל אין דעם צער פון דער פאַמיליע דעסער אין די פאַראייניגטע שטאַטן און אין קאַנאַדע.

- - - - - -

<u>הדסה פרידמאַן</u>

פון וואַרשע איז צו אונדז דערגאַנגען די טרויעריקע ידיעה, דאָס הדסה פרידמאַן, די פרוי פון יוסף פרידמאַן איז געשטאָרבן. ליידער באַזיצן מיר ניט קיין פּרטים וועגן איר פאַמיליע צושטאַנד, זי האָט געדאַרפט אַלט זיין יעצט ביי די 62-63 יאָר.

הדסה איז די טאָכטער פון רייזל און אהרן פרידמאַן. איר פאָטער, אהרן, איז אַלע זיינע יאָרן געווען אַ איבערגעגעבענער און טיכטיקער ציוניסט אין קרעמעניץ.

הדסה ווי איר שוועסטער רחל זענען געווען ענג געבונדן מיט די לינקע יוגענט קרייזן אין קרעמעניץ. מיט דעם אַפּטרעטן פון די סאָוויעטן פון קרעמעניץ ווערן די שוועסטער פרידמאַן צוזאַמען מיט זייערע צוקונפטיקע מענער פרידמאַן און ליורע גורביץ עוואַקואירט קיין רוסלאַנד. נאָכן קריג קומען זיי, ווי אַלע קרעמעניצער פון זייער קרייז, צוריק קיין פּוילן. פרידמאַן ווערט דאָרט אָנגעשטעלט אויף אַ פאַראַנטוואָרטלעכן פּאָסטן און יורודישער פּראָפעסאָ-וואָס עס איז מיט אים יעצט, קען מען זיך נאָר אָנשטויסן.

* * *
*

<u>פ א ר ש י ד ע נ ע ס</u>

אין ווידער: <u>צו איז געווען א אויפשטאנד אין קרעמעניצער געטא און ווער האט דעם געטא אונטערגעצונדן</u>

די טעמע האבן מיר באהאנדלט אין העפט נר. 3, ברענגענדיק יוסף ברעגמאנ'ס רשימה, וועלכע איז פארעפענטליכט געווארן אין "סאוויעטיש היימלאנד". זיין באשרייבונג פון דעם אויפשטאנד שטימט נישט מיט די פון בצלאל שווארץ און טובה טעפער'ס אין פנקס קרעמעניץ". אויך דער חבר פון כנסת גדעון האוזנער, באקאנט אלס אייכמאנ'ס פראקוראר, האט דערמאנט אין זיין רעדע אין כנסת אין "יום השואה" דעם אויפשטאנד אין קרעמעניצער געטא נאך יוסף ברעגמאנ'ס באטרוובונג.

אויף אונזער אנפראגע וועגן די קוועלן אויף וועלכע ער איז זיך מסתמך, שרייבט אונדז הער האוזנער אין זיין בריוו פון 14.8.68:

"מיר איז באקאנט די רשימה פון "סאוועטיש היימלאנד", ווי אויך וועגן איך אן אייער אויפמערקזאמקייט אויפן בוך "ספר מלחמת הגיטאות", זייט 486, דערציילט דורך פרידה בורנשטין:

"דעם 9 אוגוסט 1942, ווי נאר די זון איז אויפגעגאנגען האבן פלוצלינג ארומגערינגלט דעם געטא פאליציי און זשאנדארמעריע. עס האט אויסגעבראכן א קאמף אונערווארטעט און נישט ארגאניזירט. דעם ערשטן טאג זענען געפאלן 6 דייטשן און זשאנדארמען. אויף צו מארגנ'ס 10, דעם דריטן טאג פון קאמף האבן די יונגווארג אונטערגעצינדן דעם געטא. אין די פלאמען האבן זיי פארגעזעצט דעם קאמף אין די צושטערונג ארבייט. דער געטא האט געברענט א וואך צייט. די פלאמען זענען אויסגעלאשן געווארן מיטן לעצטן אטעם פון לעצטן יידישן קעמפער".

\- - - - - - -

<u>די יערלעכע אזכרה</u> צום אנדענק פון קרעמעניצער קדושים איז פארגעקומען דאס יאר, ווי אלעמאל, אין טאג פון 14 אוגוסט 1968 אין הויף פון סעמינאר הקבוצים, אין תל-אביב, ביי ריבל"ל'ס ביבליאטעק. סע זענען אנוועזענדס געווען הונדערטער קרעמעניצער, וועלכע זענען זיך צוזאמען געקומען פון אלע עקן לאנד. מיט דעם אוונד האט אנגעפירט מרדכי אוסיקער (אות-יקר), גערעדט האבן מאנוס גאלדענבערג און יצחק פארסנאי. דער באוווסטער צ'לו שפילער יעקב מענזע, האט אנטייל גענומען מיט פאסענדע מוזיק. דאסמאל מער ווי יעדן מאל האבן זיך באטייליגט פיל יוגענטליכע.

עס זענען דערוועקט געווארן דורך די רעדנער צוויי נייע פאלגענדע טעמען:

1) אלט-וועלטלעכער צוזאמענפאר פון קרעמעניצער אין אוגוסט 1969 אין ישראל.

2) דאס צוציונג פון דעם יינגן דור צו דער טעטיקייט פון "ארגון עולי קרמניץ".

\- - - - - - -

<u>בעלא בערנשטיין (קודלאש)</u> פון בוענאס איירעס געפינט זיך יעצט אין ישראל זייט א פאר מאנאטן, צוליב פערזענלעכע משפחה ענינים. ביי דער געלעגענהייט איז אויפגעשטעלט געווארן די מצבה אפן קבר פון איר שוועסטער צירה ז"ל, אין אנוועזנהייט פון קרעמעניצער חברים און אנדערע. בעלא האט אנטייל גענומען אין אייניקע זיצונגען פון ועד און אויך פון דער רעדאקציע פון "קול יוצאי קרעמעניץ". זי האט זיך באקאנט מיט אונזער טעטיקייט און האט אונז באקאנט געמאכט מיט דער ארבייט פון אונדזערע לאנדסלייט אין ארגענטינע.

– – – – – –

<u>LITERARIA JUDAICA-HEBRAICA</u>

די סעקציע פאר יידישער אויסבילדונג פאר דערוואקסענע פון די "בני-ברית" אין אמעריקע האט צוגעטראטן צו א פרעקטיקער ליטעראַרישער אונטערנעמונג, צו פארעפנטליכן דורך פאטאגראפיע די אויסדערוויילטע ליטעראטור פון 18-טן און 19-טן יארהונדערט, די תקופה פון דער השכלה. די וויכטיקע איניציאטיוו ווערט אונטערגעהאלטן דורך די היכע יידישע בילדונגס אנשטאלטן אין אמעריקע (ישיבה יוניבערסיטי, אוניווערסיטעט אויפן נאמען פון בראנדייס, אנשטאלטן פאר רבנים און לערער, ייוו"א און נאך אנדערע), וועלכע זארגן אויך פאר אויסבילדונג אין דער נייער העברעישער ליטעראטור און געפינען נישט דערצו די נויטיקע ביכער פון יענער תקופה, ביכער וועלכע זענען יעצט "יקרי-המציאות" (א זעלטענהייט).

דער ערשטער טייל ענטהאלט א רשימה פון 18 ביכער, אריינרעכענדיק די "פעריאדיקא". פון זיי זענען ביז יעצט פארעפנטליכט געווארן 88 די איבריקע וועלן ערשיינען אין פארלויף פון יאר 1969.

ריבל"ס ביבליאטעק, וועלכע האט זיך פארגענומען צו קאנצענטרירן די ביכער פון "השכלה" צייט, באגריסט די וויכטיקע איניציאטיוו פון די "בני ברית" אין אמעריקע און ווונשט זיי ערפאלג אין זייער אונטערנעמונג.

עס ווייזט זיך ארויס אז, אומגעפער, א העלפט פון די ביכער פון דעם ערשטן טייל Literaria Judaica Hebraica געפינען זיך שוין ביי אונדז אין ביבליאטעק. די איבריקע וועלן מיר זיך באמיען צו ערווארבן. די טעכנישע אויספירונג פון דער אונטערנעמונג איז דורך: Ams Press, inc. 56 East 13th str. N.Y.

– – – – – –

<u>דער חנוכה אוונט תשכ"ט</u>

עס איז שוין א טראדיציע בא אונדז אז יעדן יאר חנוכה קומען זיך צונויף אין תל-אביב די קרעמעניצער פון גאנצן לאנד, פארברענגענדיק צוזאמען ביי די חנוכה ליכטלעך מיט לאטקעס. דאס יאר צום באדויערן, האבן מיר זיך אנגעטראפן אויף פיל שוועריקייטן. צווישן זיי די

אונמעגליכקייט צו באקומען א זאל פאר א צוגענגליכן פרייז.אזוי אז מיר האבן געמוזט מבטל זיין דעם געדאנק. אינדזערע חברים פון חיפה זענען נוהג זיך צוזאמען טרעפן פורים, און מיר האפן אז דאסמאל וועלן אויך פון אנדערע עקן לאנד אונזערע חברים זיך באטייליקן אין דעם יום טוב. דאס וועט אפשר זיין א באלוינונג פאר דער נישט פארגעקומענער מסיבה פון חנוכה.

– – – – – –

<u>א טעות אויסבעסערונג:</u> אין העפט נומ. 2 "קול יוצאי קרמניץ" איז פארעפענטליכט געווארן (זייט 13) א רשימה פון געלד-סומען באקומענע פון אויסלאנד. צום באדויערן איז נישט דערמאנט געווארן ישראל רויך׳ס, פון בוענאס-איירעס,שפענדונג פון 50 דאלאר. מיר פאריכטן די רשימה און בעטן פון דעם חבר רויך "סליחה".

* * *
*

<u>שוניה ריש׳ס טאכטער אין אמעריקע</u> צוריק מיט איניגע יאר האט זיך צו אונדז געווענדעט די אלמנה פון שוניה ריש׳ס, און וואדשע מיר זאלן די מיט איר טעכטעכל אריבערנעמען קיין ישראל. די זאך איז ניט צושטאנד געקומען צוליב פארשידענע סיבות, דער עיקר צוליב איר אנאנטשלאסענקייט.

די פרוי ריש איז נאכער שווער קראנק געווארן און, פילענדיג אז איר טויט דערנענט זיך, האט זי זיך געווענדעט צו אירע פריינד אין ניו יארק, זיי זאלן איר טעכטערל אדאפטירן.

ווי עס שרייבט אונדז יי. וואקמאן געפינט זיך שוין דאס 12 יעריקע, זייער געראטן מעדעלע, אין ניו-יארק בא דעם פארפאלק, די פריינד פון ריש׳ס, ע"ה.

אויך שרייבט וואקמאן דאס דידאזיגע פריינד פלאנירן א רייזע קיין ישראל צוזאמען מיטן קינד. מיר וועלן דאן האבן די געלעגנהייט זיך מיט זיי אלע באקאנען.

– – – – – –

קרעמעניצער

לאנדסלייט

שטימע

אין ישראל און אויסלאנד